STEFAN DUŞAN'DAN OSMANLI İMPARATORLUĞUNA

XV. asırda Rumeli'de hıristiyan sipahiler ve menşeleri

Halil İnalcık, Ankara

Açık olarak görünmektedir ki, Türk arşivlerindeki vesikalar, Osmanlı devletinin Balkanlarda yayılışı hakkında bazı görüşleri esasından değiştirecek mahiyettedir. Osmanlı İmparatorluğunun son asrında, Balkan milletlerinin isyan ve istiklâl hareketleri esnasında revac bulan mufrit ve mutaassıp görüşlerin yavaş yavaş yumuşadığını, hatta bazı cesur yazarlar tarafından tamamiyle reddedildiğini biliyoruz[1]. Artık ciddî hiçbir tarihci, Osmanlı hakimiyetinin yerli idareci ve askerî sınıfları, asilleri, ya kılıçtan geçirmek yahut zorla İslâmiyete sokmak suretile ortadan kaldırdığı ve onların yerine imtiyazlı feodal bir hakim sınıf olarak müslüman Türklerin gelip yerleştiğini[2] iddia etmiyor. Bununla beraber XV. asırda, kuruluş devrinde, Osmanlı İmparatorluğunun tamamiyle ayrı bir karakter taşıdığı noktasında ısrarla durmak lâzımdır.

Osmanlı tarihiyle yakından meşgul olan bir kısım araştırıcılar bazı dikkate değer vakıaları tespit etmişlerdir: Evvelâ Osmanlı devletinin din hususunda müsamahakâr siyaseti, gayrı müslim reâyanın dinî işleriyle kendisini alâkadar görmediği vakıası belirtilmiş, Balkanlar'daki hıristiyan tebaasına, devşirme ve gulâm sistemi sayesinde idare sınıfına girme imkânları verdiği tekrarlanmış, hatta voynuklar, Martoloslar gibi uzun asırlar varlığını korumuş olan hıristiyan askerî gruplar yanında zaman zaman doğrudan doğruya hıristiyan tebaadan askerî hizmetler için istifade edildiği münferit vakıalar halinde zikredilmiştir[3].

[1] XV. asra ait Raguza vesikaları, müdekkiklere (Jorga, Truhelka) bu istikamette çok yardım etmiştir.

[2] N. Stanef, *Blgarija pod igo*, Sofya 1935, ve bak. not 128.

[3] Mesela bak. Hammer, *Hist. de l'empire ottoman*, VII, 356; Ancak o,

Balkan milletlerinin tarihleri üzerinde eserleri klasik hale gelmiş olan C. Jireçek de, bütün diğer müellifler gibi idare sınıfına girebilmek için ihtidanın bir şart olduğunu, müslümanların imtiyazlı bir sınıf teşkil ettiklerini tasdik eder; fakat aynı zamanda, aşağıda uzun uzadıya üzerinde duracağımız bir mesele hakkında dikkate değer bir fikir ortaya atar: ona göre, Rumeli'de timarlı sipahilerin çoğu eski Bulgar, Sırp, Arnavut veya Rum asîl ailelerinden inmektedirler ve eski Sırp devletinden birçok müesseseler kalmıştır[4].

Balkanlar'da Osmanlı fütuhatının şartlarını salâhiyetle inceleyen İorga, bazı tamimlerinde çok ileri gitmekle beraber, dikkate değer görüşler ileri sürmüştür. O, bir eserinde aynen diyor ki: «Bir asır içinde yerlerini Osmanlı İmparatorluğuna terkeden Balkan hıristiyan devletleri, umumiyetle sanıldığı gibi hıristiyan dinini yok etmek isteyen mutaassıp bir düşmanın sebep olduğu dinî bir katastrofla ortadan kaldırılmış değildirler... Osmanlılar monarşik birliği ve mutlakiyetin

kaynağındaki «reaya» kelimesini kendine göre tefsir etmiştir. Peçevî'deki metin (II, 230) şudur: «سمندره و طمشوار یقاسنده رعایا مابینده نقدر دلوقانلو و توانا و جنکه راغب رعایا وار ایسه کندویه (ابراهیم پاشا) کلوب بیراقلر آلوب»

Hammer, başka bir eserinde (*Staatsverfassung und Staatsverwaltung*, Wien 1815 s. 276) hıristiyanların yoldaşlıkta bulunarak timar aldıklarını söylerken yanılmıştır. Herhalde Aynî Ali'deki «reaya» kelimesini yalnız hıristiyan tebaa mânasına almıştır. — D'Ohsson (*Tableau général de l'Empire ottoman*, VII, 276) «le Sultan ne prends point des soldats parmi ses sujets tributaires» dedikten sonra 1600 de İbrahim Paşanın Papa kalesinden 600 Fransız askerinin kendi ordusuna iltihakını kabul ettiğini yazıyor (Bu hadise için de bak. Peçevî, II, 228 - 229). — Finlay (*The History of Greece under Othoman and Venetian domination*, London 1856, S. 55-56) Osmanlı Sultanlarının daha Orhan Gazi zamanından başlıyarak her devirde hıristiyan askerî kuvvetlere kadrolarında yer vermiş olduklarını işaret eder. — Gibbons (*The Foundation of the Ottoman Empire*, Londra 1916) Türklerle yerli anasırın müşterek bir imanla, İslam dini ile bir yeni millete, Osmanlı milletine vücut verdiklerini iddia ediyor ve diyor ki, Osmanlı Sultanları bu maksatla hakiki ve şuurlu bir islamlaştırma politikası güttüler. *Devşirme* müessesesi bunun bir vasıtası oldu. Bununla beraber onlar dinî hürriyet umdesine bağlı kaldılar. Osmanlı devleti esas kuvvet ve kudretini Rumeli'de kazandı ve o sayede Anadolu'da rakiplerini alt edebildi. Balkan yarımadası hıristiyanları, İmparatorluğun kurulmasına yardım ettiler. Onun esas iddiasına karşı bak. M. F. Köprülü, *Les origines de l'empire ottoman*, Paris, 1935.

4 «Viele christliche Adelsfamilien wurden, besonders in Bosnien, durch Annahme des İslam zu erblichen Spahi's, deren es um die mitte des XVII. Jahrunderts in Rumelie 1294 gab, meist ehemals christliche Bulgaren, Serben, Albanesen, und Griechen» (*Geseh. der Bulgaren*, Prag 1876, s. 449), «Auch in den Provinzen überlebten viele Institutionen den Fall der alten Südslavenreiche» (aynı eser, 451).

sulh ve sükûnunu, bir tek efendinin hükmünü getirdiler. Osmanlılar bir kavim olarak değil, bir ordu, bir hanedan, bir hakim sınıf olarak ortaya çıktılar»[5]. «Bizans, Slav ve Osmanlı siyasî nizamları bir tek bütün içinde birbirleriyle kaynaştı»[6]. Mahallî feodal hakimiyetler, devrin umumî tarihî temayülünü temsil eden Osmanlılar önünde birer birer silindi ve Osmanlı birliği içine karıştı. Rumen tarihcisi anarşiden bıkmış olan köylü sınıflarının yeni vahdetçi Osmanlı nizamına taraftar göründüğünü işaret ediyor[7] ve diyor ki: «idareciler nâdiren Türk menşeinden idiler... Subaşı, bey, kefalya; eski knez, voyvoda veya onların yakın akrabası, veyahut İmparatorluğun başka bir eyaletinden gelmiş bazan aynı sıfatta eski bir hıristiyandan başka bir şey değildirler[8]». Fakat İorga da, idare sınıfına girebilmek için islâmiyeti kabul etmenin bir şart olduğunu düşünüyor[9].

İorga'nın esas görüşü, şimdi bir çokları tarafından kabul ve teyit olunmaktadır. L. Hadrovics, son zamanlarda neşrettiği bir eserde, Osmanlı İmparatorluğunun Rumeli'deki teşkilâtının kuvvetle Rum ve Slav tesiri altında kalmış olduğuna işaret etmekte ve demektedir ki[10]: «Sırpların, Türk fâtihlerle beraber Macaristan'a derin surette nüfuzu ve kalelerde muhafaza kuvvetlerinin ekseriyetini teşkil etmesi keyfiyeti, Balkanlar'daki Türk ordusunun, atalarının dininde yaşıyan İslam olmamış Sırp elemanlariyle dolu olduğunu düşünmemize imkân vermektedir»[11].

Osmanlı devletinin yükselişini sağlıyan âmillere derin bir surette nüfuz eden P. Wittek'in görüşleri hususî bir yer tutar. O, herşeyden evvel Osmanlı devletinin *uc gâzi devleti* karakteri üzerinde durur ve bu gâzi devletinin menşede tâbi olduğu hususî bir *uc kültürü*'nün, Osmanlıları, fethedilen yerler halkına tam bir müsamaha içinde yaklaştırdığını ve kaynaşmayı kolaylaştırdığını söyler. «Fâtihlerin gâzi karakteri sayesindedir ki, ne Anadolu'da ne de Balkanlar'da bir kültür inkıtaı olmamıştır»[12]. Aynı âlim şu vakıaya da dikkati çekmektedir:

[5] N. İorga, *Histoire des Etats balcaniques*, Paris 1925, S. 1-2.
[6] Aynı eser, S. 5.
[7] Aynı eser, S. 25.
[8] Aynı eser, S. 26.
[9] Aynı eser, S. 32.
[10] L. Hadrovics, *Le peuple serbe et son église sous la domination turque*, Paris 1947, S. 45.
[11] Hadrovics'in zikrettiği sırp yazarları, J. N. Tomiç, K. Dragonoviç'in yazılarını maalesef göremedik.
[12] P. Wittek, *Deux chapitres de l'histoire des Turcs de Roum*, Byzantion t. XI (1936) S. 315.

«Osmanlıların taarruz ettikleri memleketin medeniyetine o derecede intibak etmeleri, *akritoi*'ların (Bizans hudut askerleri) kitle halinde onlara iltihakını ve hisarların ve küçük şehirlerin kendiliklerinden teslim olmalarını daha kolay bir hale getirmiştir»[13]. Fakat yine o, büyük fütuhattan sonra merkezî devletin, hıristiyan tebaanın kendi dinlerinde kalmasını, malî düşüncelerle istediğini, fakat böylece bunlardan idare ve ordu için istifade imkânını kaldırdığını, buna mukabil gâzilerin İslâmiyeti yaymıya çalıştıklarını, *devşirme* müessesesinin ise bu iki ayrı temayülü uzlaştırdığını söylüyor[14]. Buna mukabil millî Türk devletinin teessüsünden sonra bizde yayılmış ve kuvvetle tutunmuş olan bir görüş, Osmanlı İmparatorluğunun, kuruluş devrinde, yani XV. asır ortalarına kadar tamamiyle Türk unsuruna dayanan bir devlet olduğu faraziyesidir[15].

Osmanlı devleti üzerinde en son yazılmış eserlerde dahi, meselâ XV. asır Osmanlı İmparatorluğunun XVII. asırdekinden derin çizgilerle ayrılmış olduğu, bu iki devrin ana temayülleri ve müesseselerinin bazan hemen aynı kisve altında tamamiyle farklı mahiyet taşıdığı, tarihî şartların büsbütün ayrı olduğu anlaşılmamış görünmektedir[16]. Şu muhakkaktır ki, Osmanlı tarihini muayyen devirleri içinde ayrı ayrı alarak her devri kendi şartları ve zaruretleri içinde gösterebildiğimiz zaman, o kadar tezadlı ve karışık görünen vakıalar bir vuzuh kazanacaktır. XIV. ve XV. asırlarda Rumeli'de Osmanlı fütuhatının hangi şartlar altında, nasıl gerçekleştiği, eski nizam yerine kurulan nizam ve gelen fâtihlerle yerli ahali arasında münasebetler ve tesirler meselesi yukarıda gördüğümüz gibi bazı âlimler tarafından açıkça vaz' olunmakla beraber, bilhassa eldeki kaynakların yetersizliği sebebiyle tatmin edici bir cevap bulamamıştır[17].

[13] *The rise of the Ottoman empire*, London 1938, S. 42.

[14] Mez. eser, S. 49. — Keza bak. onun, *De la défaite d'Ankara à la prise de Constantinople*, Revue des Etudes İslamiques, 1938, cahier I.

[15] Bu fikrin aşırı bir müdâfii *Amasya Tarihi* (İstanbul 1327-1330) müellifi H. Hüsameddin'dir.

[16] İ. H. Uzunçarşılı'nın Osmanlı devleti teşkilâtına dair Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanan eserleri (*Kapı kulu ocakları* I-II, Ankara 1943, *Merkez ve Bahriye teşkilâtı*, Ankara 1948, *Saray teşkilâtı*, Ankara 1945) başlıca bu noktadan tenkit olunabilir. *Saray teşkilâtı* hakkında D. T. C. Fakültesi Dergisi'nde yazdığım yazıya (Cilt V sayı 2) bakınız. Son zamanlarda çıkan Osmanlı teşkilâtına ait bir eserde de, H. A. R. Gibb ve H. Bowen, *İslamic society and the West*, London 1950, muhtelif devirler arasındaki farklılık daha ziyade nazarı itibare alınmamıştır.

[17] F. Babinger'in eski Osmanlı bey aileleri ve menşeleri

Aşağıda, II. Murad ve Fatih Sultan Mehmed devrine ait timar ve tahrir defterlerine göre[18], Balkanlar'da Osmanlı yayılışının tamamiyle muhafazakâr bir karakter taşıdığını, ânî bir fetih ve yerleşme bahis mevzuu olamıyacağını, eski Rum, Sırp ve Arnavut asil sınıfları ve askerî zümrelerinin yerlerinde bırakılarak mühim bir kısmının *hıristiyan timar-erleri* olarak Osmanlı timar kadrosuna sokulduğunu, XV. asırda Osmanlı devletinin hiçbir şekilde bir islâmlaştırma politikası gütmediğini rakam ve delilleriyle göstermiye çalışacağız. Fakat buna geçmeden önce, burada, bugüne kadar malûm olan kaynaklarda mevcut dikkate değer kayıt ve işaretlerin de şimdi daha açık bir mâna kazandıklarını söylemeliyiz. Esasen bu eski kayıtlar, araştırmalarımızın konusunu devletin başlangıcına kadar götürmeğe müsaade ettikleri için de hususî bir ehemmiyet taşırlar.

Anonim *Tevârih-i Âl-i Osman*'la[19] *Âşık Paşazade* ve *Neşrî*'nin birleştikleri en eski Osmanlı rivâyetinde bu gibi kayıtların mânaları açıktır: Osman Gazi ile daha ilk zamanlardan itibaren iş birliği yapan «Harman-kaya (Chirmenkia) kâfirlerinin tekvuru» Koze Michael bu şekilde hareket eden yegâne yerli hıristıyan beyi değildir. Mesela Osman'ın Taraklı-Yenicesi'ne yaptığı bir akında şu hadise zikredilir: «اول يرك (صورقن) كافرلرى صمصه چاوشله آشنا اولمشلردى همن يونلرى كوروب ارى و عورتى اطاعت ايدوب استقبال اتديلر، ارالرنده بر اولوجه كافر واردى، عثمان انى اوقيب عهدويمان اتدلركه صمصه چاوش نه درسه انى قبول ايدملر» [20] Yerli hıristıyan beyleri ile işbirliği sadece

(Ewrenos-oghlu, Timurtaş, Turakhan-oghlu, Qarly-zâdeler, Michal-oghlu, Malqoç-oghlu) hakkında araştırmaları (bak. Annali, Publicazioni dell'istituto universitario orientale di Napoli, Nuova serie vol. 1 (1940), s. 117) genişletilmek lâzımdır. Evkaf Umum Müd. Arşivi ve Başbakanlık Arşivindeki eski tahrir defterleri bu mevzuda çok malzeme ihtiva etmektedir. Bak. T. Gökbilgin, *XV. ve XVI. asırlarda Edirne ve Paşa Livasındaki has-mukataa mülk ve vakıflar*, İstanbul 1952.— Babinger'in şu tedkikini maalesef göremedik: *Beiträge zur Geschichte der Türkenherrschaft in Rumelien* (14. und 15. Jhdt.) Brünn-München-Wien, 1944.

[18] Bu çeşit defterler için bak. Ö. L. Barkan, *Türkiyede İmparatorluk devirlerinin nüfus ve arazi tahrirleri ve hakana mahsus istatistik deferleri*, İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt II (1939-1942), ve H. Kun, *Avrupada'ki Osmanlı yer-adları*, Türk dili ve Tarihi hakkında araştırmalar, Ankara 1951, s. 83 vd.

[19] Anonim *Tevârih-i Âl-i Osman* (Die altosmanischen anonymen Chroniken, F. Giese neşr. Breslau 1922, yine onun, MOG, I. s. 49. P. Wittek, Zum Quellen problem der alt osm. Chron. Aynı yer, 77). Oruç, *Tevârih- i Âl-i Osman* (Die frühosmanischen Jahrbücher des Urudsch, F. Babinger neşr. Hannover 1925), neşredenin mukaddemesi.

[20] Neşrî, *Gihânnümâ* (Die altosmanische chronik des Mevlana Mehemmed Neschrî). Th. Menzel'in hazırlık çalışmalarına göre neşreden F. Taeschner, I, Giriş ve Menzel nüshasının metni, Leipzig 1951, s. 28.

bir ittifak münasebetinden ibaret değil idi. Osman Gazi'nin yine ilk faaliyet devresinde:

«کندو حقه توکل ایدب طوغری لبلبوجی حصارنه وارب تکوری قرشو کلب اطاعت ایدب یینه یرنده مقرر قلب اول تکورن بر اوغلی واردی انی بله الب اندن لفکیه وارب لفکه تکوریله چادرلو تکوری‌دخی استقبال‌ایدب اطاعت ایدب مملکتلرن تسلیم ایدب کندولر عثمانه خاص نوکر اولدیلر» [21]

Fakat Osman'ın hizmetine giren bu tekvurun müslüman olduğuna dair bir işaret yoktur. Diğer taraftan yine Osman zamanında, daha 1305 de bir Katalan müfrezesinin gelip Osmanlılara iltihak ettiği hakkında Pachimeres'in verdiği malûmat da dikkati çeker [22].

Eski Osmanlı rivâyetinde Orhan Gazi zamanında tekvurların ve "kâfir sipahilerin„ Osmanlılara iltihakına dair başka kayıtlar vardır. O, daha babasının sağlığında İznik *uc*'unda yaptığı seferlerden birinde:

«کندو کلب قره تکن حصاری اوزرنه دوشب تکورنه آدم کوندردی‌که حصاری بکا ور یینه سنی حصارکده ابقا ایدین همین آد بنم اولسون هان بنم غرضم ازیقدر دیدی» [23] - Hisarın beyi teslim olmamıştır. Fakat Osmanlı fetih usulünü gösteren bu teklifin mahiyeti dikkate değer. Orhan, bey olunca itaat gösteren birçok hisarların tekvurlarını yerlerinde bırakmıştır [24]. Keza Bursa kalesinin teslimine âmil olan "Bursa tekvurunun veziri„ Osmanlıların yanında kaldı [25]. İznik fethi sırasında «تکوری استنبول قپوسندن چقب حلقیله استنبوله کدب اکثر سپاهی کتمیب شهر حلقله اورخانه چقب استقبال ایدب» [26] - Bu sonuncu kayıtta Kâfir sipahiler'e bilhassa dikkati çekmek isteriz. İznik'te olan tabii başka taraflarda tekerrür etmekte idi. Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa, Gelibolu yarımadasına geçince - «جمبنی حصارنك کافرلری بوغازیلرله متفق اولوب یورودیلر» [27]

Orhan ve etrafındakilerin hıristiyanlara karşı ne kadar müsamahakâr davrandıklarını 1355 de Osmanlıların eline esir düşmüş olan Selânik başpeskoposu Gregory Palamas'ın mektupları [28] açık bir şekilde göstermektedir. O, her yerde hıristiyanları tam bir serbestî

[21] Neşrî-Taeschner, 36,

[22] Bak. P. Wittek, *The rise...*, s. 42.

[23] Aşık Paşazade, Âli neşri, 27.

[24] اورخان اولوبانی فتح‌ایدب تکورنی یینه یرنده مقررقلمشدی (Neşrî-Taeschner, 46); keza Kirmasti hâkimesi ve kardeşinin yerlerinde bırakıldığı hakkında Neşrî—Taeschner, 47.

[25] Aşık Paşazade, s. 30; Neşri-Taeschner, 39.

[26] Neşri-Taeschner, 45. «کویلرك حلق حصار حلقنه زواد ویرمزلردی وقت اولوردیکم مسلمانلرله بیله صاواشه واررلاردی» - (Aşık Pşzd. 41).

[27] Âşık Paşazade, s. 48; Neşrî-Taeschner, 50.

[28] G. Arnakis, *Gregory Palamas among the Turks and documents of his captivity as historical sources*, Speculum, vol. XXVI, No. 1 (1951).

içinde gördü. Orhan'ın oğlu İsmail, hıristiyan dini hakkında ona serbestçe bazı sualler sordu. Sonra bizzat Sultan Orhan, Palamas ile ulema arasında umumî bir münakaşa yaptırdı. Bu münakaşayı Orhan'ın rum doktoru Taronites zaptetmiştir[30]. Toplantıya riyâset eden Balaban (Palapanis) hıristiyan din adamına şu suali sordu: «*Biz sizin peygamberinize inanıyoruz, siz neden bizimkine inanmıyorsunuz?*». Bundaki uzlaştırıcı edâ âşikârdır. Palamas'ın başka bir münakaşasını birisi şöyle bağladı: «*Bir zaman gelecek ki, hepimiz fikirlerimizde birleşeceğiz*». Bilhassa dikkati çeken bir nokta da şudur ki, bir Osmanlı şehri olan Biga (Pegae) da Palamas, eski Bizans *hetaeriarch* (general)ı Mavrozoumis'i mahallin en nüfuzlu bir şahsiyeti (subaşı?) olarak buldu[31].

I. Murad'ın ordusunda, haracgüzâr beyliklerin gönderdikleri mühim miktarda hıristiyan yardımcı kuvvetlerin bulunduğu malûmdur[32]. Yalnız Anadolu seferlerinde değil, Kosova meydan muharebesinde (1389) dahi Osmanlı saflarında tâbi hıristiyan kuvvetleri vardı: «خون کار بیوردی خراج گزار کافرلرکه یراغله حاضر اولالر کستندل و سراجله جملهسی حاضر اولدی»[33].

Timur'un tarihcisi Nizamüddin Şâmî'ye göre, Yıldırım Bayezid, rakibinin karşısına, «*çıtagları ve kâfirleri*» koymuştu[34]. Ankara savaşına yalnız Sırp askerleri değil, Arnavut beyi Coïa Zaccaria gibi başka Balkanlı beyler de iştirak etmişlerdir[35].

Yıldırım Bayezid'den sonra Osmanlı ordusunda hıristiyan timar-erlerinin, voynukların ve diğer askerî grupların ne kadar mühim bir yer tuttuklarını aşağıda doğrudan doğruya Arşiv vesikalarından öğreneceğiz. Fakat burada, 1432-1433 de Osmanlı ülkesini ziyaret etmiş olan bir Fransız'ın dikkate değer müşahedelerini nakletmeden geçemiyeceğiz. Bu Fransız, Bertrandon de La Broquière, II. Murad'ın ordusunda Sırp despotunun gönderdiği 3000 sipahiden başka Arnavudluk'tan ve Bulgaristan'dan bir çok hıristiyan askerlerin bulunduğunu söyler[36]. 1439 da Floransa konsilin-

30 Arnakis, mez. mak, s. 108.

31 Mez. mak. s. 106.

32 Bak. Neşrî-Taeschner, 63-64.

33 Neşrî-Taeschner, 66, 73. -- Karşıla. Gibbons (Türkçe terc. Ragıp Hulûsi) s. 151.

34 «یلدروم بایزید نیزدر مقابل این لشکر های چیتاغ و افرنج را ترتیب داد .بر میمنه پسرلاس افرنجیرا با لشکر های افرنج جاعتی نامحصور وکروهی موفور تعیین کرد» (Zafernāma, éd. F. Tauer, Monog. Arch. Orient. vol. V. Praha 1937, s. 255). Meşhur Marko Kralyeviç 1394 de Eflak'ta Osmanlı hizmetinde ölmüştür (bak. *Mélanges H. Grégoire*, Brüksel 1949, s. 568).

35 Jorga, GOR, I. 331.

36 «et de l'armée qui fu dernierement en Grece, une grant partie estoit Crestiens; c'est assavoir que quant il mande le dispot de Servie, il envoye l'un de ses

de Türklere karşı bir haçlı seferinin imkânları üzerinde bir rapor veren Jean Torzelo da, Padişaha tâbi 50 bin hıristiyandan bahis ile bunların isyana hazır olduğunu kaydeder[37]. O, bununla şüphesiz Padişahın bütün hıristiyan tebaasını kasdetmemiştir; yukarıdanberi Padişaha tâbi kuvvetleri sıralamaktadır. Bize göre bu elli bin hıristiyan, padişahın tebaası olan hiristiyan askerlerdir ve bu rakam, ne kadar mübalagalı olursa olsun, Osmanlı memleketindeki hıristiyan askerlerin ehemmiyetli nisbeti hakkında bir fikir vermektedir[38].

***

Arşivde, vaktiyle Sırp Duşan imparatorluğu sınırları içine girmiş olan hemen bütün bölgelere ait XV. asır defterleri mevcuttur.

Araştırmalarımıza Tesalya'dan başlayacağız. Elimizde Tırhala Livasına ait iki defter vardır. Birincisi H. 859 (M. 1454-1455)[39] ikincisi H. 871 (M. 1466-1467)[40] tarihinde yazılmıştır. Böylece bu bölgeye ait en eski defter fetihten ancak altmış yıl kadar sonrasını göstermektedir. Bu defter, Turahan Bey oğlu Ömer Beyin sancak beyliğin-

fils accompaignié de IIIm chevaulx de service et aussi d'autres assés d'Albanie et de Voulgairie qui sont Crestiens lesquelz n'osent dire le contraire et sont pluseurs esclaves qui vont à la guerre qui sont Crestiens...» (B. de La Broquière, *Voyage d'outremer*, Ch. Schefer neşr. Paris 1892, s. 185).

37 «en oultre ces seigneurs cy, il y a plus de cinquante mil hommes chrestiens qui sont subjectz au Turc et incontinent qu'ilz verroyent la puissance des chrestiens se rebelleroyent contre le Turc et seroyent ceulx qui plus le destruiroyent, et oultre tous ceulx cy, il y a une grande multitude de chrestiens subjectz au Turc par tribut..» (B. de La Broquière'de zeyil s. 265).

38 Yine Torzelo'ya göre Padişahın bütün askeri kuvvetleri 100 bin süvari ve 20 bin piyadedir (Aynı eser, s. 262-263). Broquière'e göre (s. 185) «s'il veult fait grant armée, tel qui le scet bien m'a dit qu'il trouvera bien VI XX mil hommes en la Grece, mais qu'il les paye de leurs gaiges, c'est assavoir VIII aspres pour homme à cheval et V pour homme de pié; et de ceulx cy, m'a l'en dit que les LX mil seront bien en point.»

39 Başvekâlet Arşiv Umum Müdürlüğü, Maliyeden müdevver defterler, muvakkat tasnif numerosu 167, 230 varak, tam, ebadı 11/29. Timarlarla beraber reyanın adlarını, vergilerinin müfredatını bildiren bir mufassal tahrir defteridir. Mukaddemesi : . . . صورت دفتر سنجاغ ترخاله‌که بحکم پادشاه . . . السطان محمدخان ابن مرادخان محرر کشت بمباشرت مراد بك ابن تیمور طاش بك . . . . فی تاریخ تسع و خمسین و ثمانمائه «

40 Başv. Arşiv., Maliyeden müd. def., muv. tas. numerosu 66. Defterin başında sahifeler karışıktır, ebadı 11/29, timar icmal defteri; Şimdiki cildinde yedinci varaka gitmiş olan mukaddemesinde: «دفتر مجمل ولایت لواء ترخاله که بفرمان پادشاه . . . السلطان محمدخان بن مرادخان . . . بمباشرت احمدبك بن علی بك بن اورنوس . . . لسنة احدی و سبعین و ثمانمائه »

de yazılmış olup Tırhala ile beraber Fener (Phenarion) ve Agrafa «vilâyet»lerini içine almaktadır. Burada timarların taksimi şu şekildedir: 1 Mirliva hâssı, Tırhala vilâyetinde (nâhiye) 79 eşkinci timarı, 24 müstahfaz timarı, Fener vilâyetinde 1 subaşı hâssi, 60 eşkinci timarı, 9 müstahfaz timarı, Agrafa vilâyetinde 1 subaşı hâssı, 7 eşkinci timarı.

Yekûn 182 timardan 36 sı hıristiyan sipahilere aittir. Bazı tipik misâller vereceğiz: «*Timâr-ı Dimitri veled-i Mihal, kadîmî sipâhî oğluymuş*»[41]. Yine Tırhala'da «*Timâr-ı Mustafa ve Petros birâder-i o, evlâd-ı Mikira* ميقره *müşterek nöbetçe eşerler*»[42]. Tırhala'da «*Timar-ı Iglava* اغلاوه *ve Dominika ve muzerak* مزراك *evlâd-ı Mikira*» «*Timâr-ı Pavlo, Mikira'nın oğluymuş, kardaşı Paşa-yiğit gözün çıkarmış, gözsüzdür, yılda bir eşkinci verirmiş*»[43]. Son üç misâlde Mikira oğullarının timarlarını görüyoruz. H. 871 tarihli defterde Mikira-ili şeklinde adlandırılan bölge, bu Mikira'ya nisbet edilmiş olmalıdır. Mikira'nın, Osmanlılar memleketi fethettikleri zaman, onlara iltihak eden bölgenin eski hâkimi olacağını tahmin ediyoruz[44]. Sancak'ta H. 859 da gördüğümüz bu 36 timardan gayrısı, Evrenuz Bey yahut Turahan Beyle beraber gelmiş kimselere[45] veya gulâm-ı mîrlere (bey-kulları) ve Kapu-kullarına verilmiştir[46].

H. 871 (M. 1466-1467) tarihli icmal defterine gelince, son sahifesindeki hülâsaya göre timarlıların vaziyeti şudur: «*Livâ-i Tırahala: zaîmân 22, kuḍât 6, sipâhîyân 343, dizdârân maᶜ merdân-i kılâᶜ 191, voynuk 103, yamak 203*». Ayrıca Livadya'da 24 Arnavut *katune*'si İstifa nâhiyesinde 34 Arnavut *katune*'si vardır[47]. Bu tarihte sancakta

41 Varak 179.

42 V. 234.

43 V. 236.

44 Bak. aşağıda not 91.

45 «تيمار مصطفى ولد موسى، اورنز بك ايله بله كلش قديميلردندر». - «تيمار كوچوك الياس ولد سرف سكيد ، اصلده باباسى تورك اصلندن ايمش، طورخان بك بو ولايته كليجك بله كلش و هم مذكور الياس يرار يولداش ايمش، مجموع سنجق شهادت اتديلر» (Aynı defter, s. 134)

46 Bu arada Türk adı taşıyan bir hıristiyan timar-eri dikkati çekmektedir, kayıt aynen şudur: «تيمار كافر تمورطاش ولد وارى» (V. 105 b).

47 Tesalya'da Arnavut kolonilerinin mevcudiyeti, 1330 tarihine doğru Arnavutluğun Stefan Duşan tarafından fethi üzerine cenuba doğru başlıyan Arnavut göçünün bir neticesidir (bak. A. A. Vasiliev, *His. de l'Empire byzantin*, Paris 1932, II s. 295.). Tırhala defterlerinden XV. asırda Tesalya'daki Arnavut nüfusunun mıktarını oldukça sıhhatli bir şekilde tayin etmek mümkündür. Bunlar ekseriya *katuneler*halinde teşkilâtlandırılmış olup hususî bir statüye tâbi idiler. Sonradan aynı bölgede görülen ve büyük kısmı hıristiyan Arnavutlardan mürekkep *Armatollar*'ın menşei bu Arnavut katuneleri olmalıdır (Armatollar için R. Anhegger,

23 nâhiyet sayılmaktadır (bunların arasında, Mikira-ili, kuzeyde Platamona (bugün Platamon), güneyde Livadya (bugün Lebadea), Lodorik (bugün Loidorikan), merkezde Dömeke (Domokos), Çatalca (Phersala) vardır). Ömer Bey hâlâ sancak beyi olarak görünmektedir[48]. Bütün sancak dahilinde yukarıda gösterilen 343 sipahiden 20 si hıristiyandır ve bunlar da ancak dört timar tasarruf etmektedirler. Yalnız İzdin (ازدين = Zeytuni?) kalesinde topçuluk eden İlandari yalnız başına bir timar tasarruf etmektedir[49]. Daha önce Todora oğlu Dimitri tek başına bir timar tasarruf etmekte idi[50]. Tırhala'da eskiden Petro'ya ait olan bir timarı şimdi, H. 871 de üç oğlu müştereken tasarruf etmekte ve nöbetle sefere gitmektedirler[51]. Bu suretle timarların müteakip nesillerde küçük hisselere bölündüğünü görüyoruz ki, bu umumî bir cereyandır. Bu yirmi hıristiyan sipahiden başka 19 timar da babaları hıristiyan sipahi olan nev-müslümanlara aittir[52]. Bu aded, daha bu tarihte, burada, hıristiyan sipahiler arasında İslâmlaşmanın oldukça ilerlemiş olduğunu gösterir (Babaları hakkında hususî bir kayıt bulunmayan iki nev-müslümanı yukarıdaki yekûna idhal etmedik). Nihayet H. 873 de bir «Frenk» mültecisine verilen bir timara ait kayıtlar bilhassa dikkate değer. Bu kayıtlar Barak'a ait timarın üzerine derkenar olarak yazılmıştır: I — «*Hizmete gelmediğiyçin Frenkten kaçup gelen Gilibertes Kançilaryus* كليبرتس قنجلريوس *a verildi, eşer, fî 15 Rebiilâhir 873 der İncüğiz; Paşa sancağına eşer*». II — «*Bu mezkûr müslüman olup adı Ahmed konulup yine ber-karar mukarrer clundu, tahrîren fî evâsıt-i Muharrem sene 875 der Agriboz*»[53].

H. 859 defterinde adlarını gördüğümüz hıristiyan sipahilerin H. 871 de yeni durumlarına gelince, bu hususta yalnız bazı tipik misâller

Martoloslar hakkında, Türkiyat Mecmuası Cilt VII-VIII (1942), 297 vd. Katune için B. Djurdjev, *Eflak kanunu hakkında küçük bir izah*, THİM (1939) s. 186. Arnavutlar için aynı tâbirin kullanılması onların da Eflaklar gibi göçebe olmasından ileri gelmiş olsa gerek. Fakat Tesalya şehirlerinde ayrıca Arnavut mahalleleri daha XV. asırda mevcuttu.) — Aynî Ali'nin *Kavânîn*'ine göre (Tasvir-i Efkâr neşri s. 40) XVII. asır başlarında Tırhala'da 36 zeâmet ve 439 timar vardı.

48 1473 de Uzun Hasan beğe esir düştü (Neşrî-Taeschner 210). Ömer beğ 1489 da henuz hayatta idi (Aşık Paşaz. s. 237).

49 Varak 63 a.

50 V. 63 a.

51 V. 13 a.

52 Meselâ : « *Timar-i Mehmed ve Ali, nev-müslüman, veledân-i Kukra* قوقره » (V. 75 a). « *Timar-i Mustafa, nev-müslüman, veled-i Filatrino* فيلاترينو » (V. 78 b), «*Zeâmet-i İstir* (استير) *der tasarruf-i Hızır bey bin Vulkaşin* وولقاشين ».

53 V. 41 a.

üzerinde duracağız: H. 859 da Tırhala'da Bogoslav'ın Boga, Pelegrin (بوغا و پلغرين) adlı çocukları bir timar tasarruf etmekte idiler. H. 871 defterine göre, bu timar bir aralık, Bogoslav'ın müslüman olan oğlu Ali' ye geçmiş, ondan sonra onun kardeşi Mustafa'ya intikal etmiştir. Mustafa bu timarın yarısını tasarruf etmekte, öbür yarısını Pelegrin'in oğulları Gön ve Gırgor (كون و غيرغور) tasarruf etmektedirler (Bu son ikisi nöbetle sefere gitmektedirler). Yukarıda H. 859 dan önce mühim bir şahsiyet (bir yerli senyör?) olarak tanıdığımız Mikira'nın oğullarına gelince, bunlardan yalnız Mikira'nın oğlu Mehmed'in oğlu İsa'ya rastlamaktayız. Bu Mehmed, Mikira'nın H. 859 da hıristiyan adlariyle gördüğümüz oğullarından biri olmalıdır. H. 859 da Tırhala'da timar tasarruf eden Klazinos (?قلاذنوس) oğlu Miho'nun oğulları Ostoya ve Miraş (اوستويا و ميراش), bir başkasiyle, Gin'in oğlu nev-müslüman Ahmed' le müşterek bir timar tutmaktadırlar[54]. Mikira gibi Kravaldi (قراولدى؟) nâhiyetine adını vermiş olan bir başka büyük sipahiye de rastlamaktayız. Onun müslüman olan oğlu Halil, Kravaldi nâhiyetinde büyük bir timar tasarruf etmektedir. O, H. 872 de ölünce timarı kardaşı Yusuf'a verilmiştir. Aynı tarihte Fener subaşısı olan Hasan bey bin Zenebiş[55], herhalde Güney Arnavudluk senyörlerinden meşhur Zenebissi'nin[56] oğlu olmalıdır. Tırhala yörükleri beyi de Efendre oğlu İlyas beydi[57]. Aştin oğlu Yakub bey, Suvalak (صووالاق) zeâmetini elinde tutmakta ve kardaşı Mustafa bey de Tırhala'da bir timar tasarruf etmektedir. Onların babaları Aştin, Arnavudluk'ta Aştin-ili'ne adını vermiş olan büyük bir Arnavut senyörü idi[58]. Yukarıdaki misaller, Hıristiyan sipahilerin müslüman olmuş, yani tam mânasiyle osmanlılaşmış ikinci neslini teşkil etmektedirler.

Tırhala sancağında mühim miktarda *Voynuk*'un mevcudiyeti de (103 voynuk, 203 yamak) dikkati çekmektedir.

Şimdi II. Murad devri sonlarına ait bir icmal defteriyle şimale

54 V. 157 a.

55 V. 36 a.

56 Zenebissi'ler için bak. A. Gegaj, *L'Albanie et l'invasion turque au XVe siècle*, Paris 1937, s. 28-29. Jorga, GOR, I 303.

57 Efendre oğlu Umur bey, Arvanid-ili defterindeki bir kayde göre (320. timar) I. Mehmed zamanında Akçahisar muhasarasında bulundu. Onun o tarihte Arvanid-ili Sancak beyi olması kuvvetle muhtemeldir. Efendre oğlu Umur beyin oğlu Hızır bey II. Murad devrinde Kırçeva (Krçevo) da bir timar tasarruf etmekte idi.

58 H. 835 tarihli Arvanid sancağı defterinde (bak. aşağıda not 88) Aştin-ili geçmektedir. Aştin oğlu Yakub, Şehzade Cem'in lalası olmuştur.

doğru, Makedonya'ya geçiyoruz[59]. Başı ve sonu noksan olan bu defterden elimize geçen parçalar, vilâyet-i Timur-hisar (Serez şimali) nâhiyet-i İstefanye (استفانیه), nâhiyet-i Kaloyan ve Nevrekop, voynukan-i vilâyet-i Kaloyan, nâhiyet-i Köprülü, vilâyet-i Kastorya (کستریه) kısımlarını ihtiva etmektedir. Timur-hisar kasabası «melik-ül-vüzerâ» Zaganos Paşanın zeâmetidir. Nevrekop, Köprülü (Veles) ve Kastorya (Kesriye, Kastoria) gibi birbirinden oldukça uzak olan bu bölgelerde toptan hıristiyan sipahilar elinde 14 timar vardır. Bunlardan altı tanesi *kadîmî* işaretini taşımaktadır. Timarlardan bir kısmı baba ile oğullar arasında müştereken tasarruf olunmakta ve bunlar nöbetle sefere gitmektedirler. Meselâ Dimitri'nin oğulları Kubrin ve Prbo (کوبرین و پربو) bir timar, Duka ve kardaşı Kaloyan bir timar, Dukagin ve kardaşı Pal (دوقه‌کین، پال) bir timar, Milko ve oğulları bir timar tasarruf etmektedirler. Timarlarının miktarı fazla değildir (umumiyetle 2000 den aşağı). Burada da hıristiyan sipahilerin ihtidalar neticesinde azaldığı anlaşılıyor. Defterin tahriri tarihinde üç timar (Musa veled-i Petko, Bayezid veled-i Agustos ve Umur veled-i Todoros timarları) mühtedi sipahiler elindedir.

Kaloyan vilâyetinde *voynuk*'lar vardır.

Arşivde bu mıntakanın şimalinde Sırp devletinin beşiği olan Eski Sırbiya bölgesine ait H. 859 tarihli bir mücmel defter de bulunmaktadır[60]. Yeleç (یلچ), İzvecan (ازوجن Zveçan), Hodidede (هودی‌دده Hodidyed), Senica (سنجه Senitsa), Ras (راس), Üsküp (Skoplje) ve Kalkandelen (Tetovo) nâhiyelerini ve tâbilerini ihtiva eden bu bölgede hıristiyan sipahiler elinde 50 timar vardır. Hıristiyan sipahilerden üç tanesi «*kadîmî timar-eri*», sekiz tanesi İsa bey «*hizmetkârı*» olarak işaretlenmiştir[61]. Bizzat İshak bey oğlu İsa bey bir büyük hıristiyan aileden geliyordu[62] ve herhalde durumu bir san-

[59] Baş. Arşiv. Maliyeden müd. def., muv. tas no. 525 ve 250.—Şimdi ayrı ayrı ciltlenmiş bulunan bu iki defter aslında aynı bir defterin parçalarıdır. 525 no. lu defter ilk kısımdır. Defter, bir timar icmal defteridir. Başı ve sonu noksandır. II. Murad'ın son zamanlarına ait olduğu H. 849 tarihli derkenarlardan anlaşılmaktadır (s. 25 de böyle bir derkenar var).

[60] Başv. Arşiv. Maliyeden müd. def. muv. tas. no 544, 317 sahife, sonu noksan, ebadı 11/29, timar icmal defteri. Mukaddemesi: «صورت دفتر مجمل یلج و ازوجن و هودی دده و سنجه و راس و اسکب و قالقان دلان مع توابعها بفرمان سلطان محمد خان بن سلطان مراد خان . . . . بقلم اضعف‌المحررین علی بن حاجی یعقوب . . . . فی اواخر جمادی‌الاولی سنه تسع و خمسین و ثمانمائه هجریه هلالیه»

[61] Meselâ: «*Timar-i Dimitri, hizmetkâr-ı İsa bey*» «*Timar-i Branislav, hizmetkâr-ı İsa bey*» «*Timar-ı Branilo, hizmetkâr-ı İsa bey*»

[62] C. Truhelka, *Die geschichtliche grundlage der bosnischen Agrarfrage* (Sa-

çak beyinkinden yüksek idi : Kalkandelen müstesna bütün diğer nâhiyetlerde 189 timardan 160 kadarı onun taallûkatı (gulâmları ve hizmetkârları) elindedir. Fakat bu timarlar umumiyetle çok küçük miktarlarda olup onun hâslarındandır. Ayrıca Kalkandelen'de yine onun hâslarından 41 timar, hizmetkârları elindedir[63]. İsa beyin hâslarının yekûnu, Üsküp hariç, yılda 763.000 akçaya yükselmektedir. Stratejik vaziyeti çok mühim olan bu bölgeyi babası İshak beyden tevârüs eden bu kudretli uc-beyinin maaşını XVI. asırda bile az sancak beyi almıştır. Dikkate değer bir noktadır ki, İsa beye taallûku olan Hıristiyan timar sahipleri gulâm değil, hizmetkâr sıfatı taşırlar. Bunların menşe'de raiyyet veya gulâm olmaları hatıra gelmez. Her halde bir timar bulamadıkları için dirlik ümidiyle İsa bey hizmetine girmiş olan hıristiyan askerîler olmalıdırlar. Bir kısım hıristiyan sipahilerin timar alamamış akrabaları bulunduğunu, fakat bunların askerî sınıfa mensup oldukları için her zaman timar almak imkânına sahip bulunduklarını biliyoruz[64].

Fetihten yarım asır sonra bu bölgede hıristiyan sipahiler halâ oldukça yüksek bir nisbeti muhafaza etmektedirler. Bunlar arasında zamanla ihtidalar olduğundan bu nisbetin önceleri daha yüksek bulunduğu şüphesizdir. Mamafih defterde ihtidalara ait kayıtlar çok değildir[65]. Bu bölgede hıristiyan sipahilerin timarları umumiyetle küçüktür. Bunların arasında yıllık geliri 250 akçadan ibaret olan timarlara dahi rastlanmaktadır[66].

II. Murad devrinde yazılmış Kırçeva (Krçevo), Pirlipe (Prilip) havalisine ait bir timar icmal defteri parçası[67] yukarıda incelediğimiz

rajevo 1911, Türkçe terc. Köprülüzade A. Cemal, THIM I 58. - G. Elezoviç, *Skopski İsakovici i Paşa-jigit beg*, GSND XI (1932).

63 « عن حاصلهاء عیسی بك مذکور در ولایت قالقان دلانکه در تصرف خدمتکاران خودست » (sahife 188).

64 H. 859 tarihli Tırhala defterinde (bak. not 39) şu kayıt dikkate değer: «قریهٔ لیفورش، حارج ازدفتر، مذکور کوریده یازیلان کافرلر مذکور سواریلروك حصه‌لری‌در حارجدن کسنه یوقدر» (S. 348) ve bak. S. 28.

65 Sagrak oğlanı İlyas'ın timarı üzerindeki şu kayıt :

«شیمدی اسلامه کلن محمدی بن زوبرویکه ویرلدی فی اواخر صفر سنه ٨٦٤ در ادرنه »

66 «*Timar-i Olivir ve Aleksi ve Todor*:... *hasıl 252*» — Bu küçücük timarı da üç kişi müştereken tasarruf etmektedirler. Buna mukabil *Timar-i Nikola, hizmetkâr-i İsa bey*, 2296 akçeliktir.

67 Başv. Arşiv. Maliyeden müd. def. muv. tas. 303 ; timar icmal defteri. Elimizde ancak 85 sahifesi vardır. Çok harap, ebadı 12/35 sm. — H. 849 tarihli bir derkenardan anlaşıldığına göre defterin tahriri II. Murad'ın son zamanlarına aittir. Bu bölgeyi tahrir etmiş olan emin'in aynı tarihlerde Presba vilâyetini de yazdığı bir kayıttan anlaşılmaktadır (S. 64).

bölgeyi tamamlamaktadır. Eldeki parçaya göre bu bölgede 90 timardan 26 sı hıristiyan sipahiler elindedir. Bu sipahilerin on bir tanesi «kadîmî» işareti taşımaktadır. Burada bilhassa şu kayıt dikkate değer: «ناحیت قرچوه زعیمش کرك استیان ازتحویل شرابدار حمزه» [68a]. Bu göstermektedir ki, Kırçeva subaşısı olarak meşhur Şarapdâr Hamza beye bir hıristiyan zaîm halef olmuştur (timar hâsılı: 35200 akçe).

H. 859 (M. 1454-1455) tarihli Vılk (Vulk, Vuk) vilâyetine ait tam bir defteri mufassal[68b] bize bu bölge hakkında sarih malûmat vermektedir. Defter, Trıguşna (ترغوشنه - Trguşna), Vulçitrin (Vuçitrn), Morava (موراوی Gilan, Gülhan), Bitolnica (بتولنیجه), Priştina, Lab nâhiyetlerini ihtiva etmektedir. Bütün bu bölgede 170 timardan 27 si «kâfir sipahi»lere aittir. Bunların da dokuz tanesi üzerinde «kadîmî» kaydı vardır. Bir tanesi eflâklar kâtibi Branoş (برانوش), ikisi voynuk lagatorlarıdır. Aynı bölgede Novaberda (Novobrdo) kalesindeki 11 nefer topcu, tüfenkçi ve zenberekciden yalnız biri müslümandır. Timar miktarları 500-10.000 arasında değişmektedir. Meselâ topcu Bogoslav 6288, lagator Radoslav 7505 akçalık büyük timarlar tasarruf etmektedirler (Novaberda çeri-başısı 8950, kadısı 8927 akça).

Ayni bölgeye ait 23 sene sene sonra yazılmış bir defterde durumun büyük bir değişiklik göstermediği anlaşılmaktadır.

H. 882 (M. 1477-1478) tarihli Vulçitrin (Vuçitrn) livası mücmel defteri, Vulçitrin, Lab, Gorne Obrafca (Gorni Obravatz), Priştina, Morava, Topolnica (Topolnitsa) subaşılıklarındaki timarların durumunu göstermektedir[69]. Bu bölgede 21 timar hıristiyan sipahiler elindedir. Ayrıca iki timar sahibinin nev-müslüman olduğu tasrih edilmiştir[70].

Baş tarafı noksan başka bir Vulçitrin (Vuçitrn) defteri[71] biraz

[68a] Şarapdâr Hamza beğ II. Murad'ın yakınlarındandı (bak. Neşrî-Taeschner, 172). 1473 de Rum beylerbeyi sıfatiyle Tokat'ta oturmakta idi (Tursun beg 146). Vakıfları için bak. T. Gökbilgin, *Edirne ve Paşa livası* ..., 52, 77, 234, 318, 479.

[68b] Başv. Arşiv. Tapu deft. No. 2 mükerrer.

[69] Başv. Arşiv. Maliyeden müd. def. muv. tas. no. 16. — Mukaddemede : «دفتر مجمل لواء ولچترین . . . بفرمان سلطان محمد بن مراد خان . . . بامانت افقرالوری محمدالمولی بکوره مغالقره تحریراً فی اوایل اول الربیعین سنه اثنی وثمانین و ثمانمائه» - Sancak beyi Sinan beydir.

[70] *Timar-i Yusuf müslüman-i nev*; *timar-i Atmaca müslüman-i nev.*

[71] Başv. tapu defterleri no. 5 m. H. 883 tarihli derkenarlar bulunduğuna göre Fatih Mehmed'in son zamanlarına ait olmalıdır. 883 Recebinde Ahmed bey

daha şimal bölgelerini göstermektedir. Fatih Sultan Mehmed'in son zamanlarına ait olması lâzım gelen bu defter Vulçitrin ve havalisi ile Bihor ve Altın-ili (Dibra ile Prezrin arasında İbalea) bölgesini içine almaktadır. Burada da timar tasarruf eden hıristiyan sipahilere rastlamaktayız[72].

Fatih Sultan Mehmed zamanında feth edilmiş olan Sırbistan, Bosna ve Hersek bölgelerine ait defterler daha eski olmamakla beraber fetih zamanına daha yakın olduklarından hususi bir ehemmiyet taşımaktadırlar.

H. 882 (1477-1478) tarihli Sancak-i vilâyet-i Hersek[73] defterinde[74] mühim mıktarda hıristiyan timar-erlerine rastlamaktayız. Bunlardan bazıları oldukça büyük timarlar (meselâ timar-ı Vukça 5956) bazıları ise çok küçük (meselâ timar-ı Radivoy 430 akçe) timarlar tasarruf etmektedirler. Bu timar sahiplerinden bir kısmının eskidenberi «baştina» tasarruf ettikleri kaydedilmektedir. Hersek'te timar kadrosuna sokulan eski sipahilerden başka, bunlardan bir kısmı da Padişahın emriyle Eflak statüsüne tâbi oldular. Bu ikinci gruba sokulanlar umumiyetle bir «cemâat»in, yani yarı göçebe bir grubun başındadırlar. Deftere göre bu tarihte Hersek vilâyetinde hepsi 107 Eflak cemâatı vardır. Bu defterdeki kanunlarına göre *«sefer olıcak her on evden silâhiyle bir eşküncü çıkar, sefere bile eşer»*. Bu eşkinci Eflaklara, voynuk (voynik) adı verilir[75]. 8-10 aileden 100 aileye kadar

Sancak beyi bulunuyordu. Fakat 883 Muharreminde sancak beyi halâ Sinan beydi (s. 8 ve 17).

72 *Timar-ı Vuk* (S. 15), *Timar-ı Mihayil veled-i Dimitri* (S. 15); Hasan'ın timarı H. 883 Rebîülahirinde *Andriya* (اندريه) ve *Guro* (كورو) ya verilmiştir (S. 17).

73 Hersek (herzeg, herzog) bu memleketin hakimi tarafından taşınan bir unvandı. Karli-ili sancağı şeklinde Hersek-ili sancağı, buradan da vilâyet-i Hersek sancağı tâbiri çıkmıştır. Halbuki sonradan sadece *Hersek* kelimesi memleketi göstermiye başladı.

74 Başv. Arşiv. Tapu deft. no. 5. Mukaddemede : «دفتر اسامیٔ سنجق ولایت هرسك كه بحكم . . . سلطان محمد ابن سلطان مراد خان . . . نوشته شد بمباشرت . . . مولانا محی‌الدین المشهور بولدان . . . فی اوایل رمضان المبارك سنه اثنین وثمانین وثمانمائه»

75 Aynı defterde Eflak kanunu şudur : «جماعت افلاقان ولایت هرسك قانونلری بودركه ذكر اولنور : خضرالیاس كوئی دیمكله معروف اولان كونده هر یلده اودن اوه بر فلوری و بر قوزیلو قیون یاخود بهاسی اون‌ایکی آقچه و بر قوچ یاخود بهاسی اون‌بش آقچه ویررلر و هر اللی اودن ایکی قوچ یاخود بهاسی آلتمش آقچه و اللی اوه بر چرکه یاخود بهاسی یوز آقچه ویررلر و بونلردن غیری سفر اولیجاق هر اون اودن سلاحیله بر اشكونجی چقار سفره یله اشر، بو ذكر اولانلر ادا اولندقدن صكره سایر عوارضاتدن معاف و مسلملردر» Bu kanunun muahhar bir şekli için bak. S. Süleyman Kanunnâmesi (TOEM ilâvesi) s. 63-64; 1527 tarihli bir *Semendire Eflakları kanunu:* Ö. L. Barkan, *Kanunlar*, 324-325; Eflaklar için bak. B. Dzurdzev, *Neşto o vlaşkım starjeşınma pod Turskom upravom*, Glasnik zemal. Muzeya, Sarajevo 1940. - Eflak teşkilâtını daha eyi anlamak için Osmanlı imparatorluğunda mümâsil gruplarla, mesela yürüklerin teşkilâtı ile mukayese etmelidir.

muhtelif büyüklükte olan cemâatler, tâbi oldukları *knez*'in adiyle anılırlar: Cemâat-i Radice veled-i Bogota, cemâat-i Yarosav veled-i Kute gibi. Bu cemâatlerin yaylak ve kışlakları tayin olunmuştur. Pek nadir olarak köylerde yerleşmiş olanları da vardır. Fakat XVI. asır defterlerinde cemâatlerin ekserisi köylere yerleşmiş olarak görünmektedirler [76].

Fatih Mehmed devrine ait bir Semendire (Smederevo) defterinin [77] gösterdiğine göre, burası hıristiyan timarlı sipahilerin ve Eflak, Voynuk, Martolos gibi başka hıristiyan-askerî gurupların ekseriyet teşkil ettiği bir bölgedir. Burada aynı zamanda zeâmet tasarruf eden büyük hıristiyan sipahiler de mevcuttur. H. 872 (M. 1467-1468) tarihli Braniçeva (براچوه - Braniçevo) defterine göre[78] aynı bölgede müslümanlar elindeki 32 eşkinci timara mukabil hıristiyan sipahilerin elinde 59 timar vardır. Fakat timar sahibi 34 kale-erinden yalnız 3 ü hıristiyandır. Kalelerde askerî kuvvetlerin büyük ekseriyetini yine hıristiyanlar teşkil etmektedir. Güğercinlik (Golubatz) kalesinde 15 tüfenkçi hepsi ulûfeli hıristiyan askerleridir (H. 872 tarihli defterde bunlar 10 kişidir). Bu sonuncu deftere göre 40 zenberekçi, 6 demirci hıristiyan er daha vardır. Ayni kalede günde iki akçe ulûfe ile hizmet eden 10-15 kişilik bölükler halinde teşkilatlandırılmış 52 martolos [79], ayrıca neccârlar, bennâlar, yaycılar vesair kale hizmetinde bulunan vergiden muâf hıristiyan grupları vardır. Şehrin hıristiyan halkından 76 kişi de «*şehrin ve gemilerin hıfzında*» olmak şartiyle bazı vergilerden muâf tutulmuşlardır. Kalelerde topculuk veya tüfenkçilik hizmetinde bulunanlar umumiyetle hıristiyan timarerleri veya ulûfelileridir [80]. Semendire bilhassa Eflakların ekseriyet teşkil ettiği bir bölgedir. Defterde 151 sahife tamamiyle bu Eflakların tahririne hasredilmiştir. Başta şu kayıt bulunmaktadır: «جماعت افلاقان لواء سمندره کنز مالوغه ولد نیقولا افلاقلرك رئیسیدر سلطانمز عزنصره حضرتلری براتیله اون بیك آچقیلی تیمارتصرف ادر» - Yayalarda yayabaşı, voynuklarda çeribaşı durumunda olan Eflak knezleri, sipahi sınıfından sayılarak timar almışlar-

[76] H. 925 tarihli Hersek defteri.

[77] Başv. Arşiv. tapu def. no. 16.

[78] Başv. Arşiv. Maliyeden müd. muv. tas. no. 5. Timar mufassal defteri, tamam. Mukaddemede: «بما اشرالی تحریر ولایت براچوه من اعماله سلطان محمد بن سلطان مرادخان . . . علی التفصیل والاجمال بمعرفت علی بك ابن میخال . . . فی تاریخ سنة اثنین و سبعین و ثمانمائه»

[79] H. 872 t. defterde Güğercinlik kalesi martoloslarının menşeini gösteren şu mühim kayıt vardır: «صورت مارتلوسان: حراج و اسپنجه ور سوم رعیت ویرمیوب یلجی کافرلر کیمی سپاهی کیمی بونوع استمالته کلش کافرلردر سایر سپاهی کفره‌سی کبی خدمت ایدرلر» (30 kişi)

[80] *Timar-i Nikola ve İstepan, topcıyân-i kal'a-i Resava ... hâsıl ; 3068 ; Timar-i İstepan ve Marko, topcıyân-i kal'a-i Resava .. hâsıl* : 2547.

dır[81]. Knezlerin altında onlara tâbi Primikûrlar gelir. Ondan sonra Eflaklar vardır. Dikkate değer bir keyfiyet, bu tarihte, burada, Eflakların köylerde yerleşik olarak görünmesidir. Bu Eflaklar, sancak beyine her *katune*'den bir *komornitsa* (hizmetkâr) ve her beş ev (aile) den bir *voynuk* verirler[82]. Bir kısım Eflaklar hususi bir durum kazanmışlardır: Meselâ Lefce (Levatz) Eflakları Padişah hassası olmuşlardır ki, bunu, Eflak rusûmunun Padişaha verilmesi şeklinde anlamalıdır. 35 Eflak da İzvornik (Zvornik) ve Srebrenica (Srebrnitza) ve Havale (Avala) kalelerine hizmet ettikleri için Eflak rusûmundan muâf tutulmuşlardır.

Semendire livâsında geniş bir voynuk teşkilâtı da mevcuttur. Bunlar, İpek, İzvizde (Zvizde) ve bilhassa Braniçeva nâhiyelerinde toplanmıştır. Braniçeva vilâyet (nâhiye) ine ait H. 872 tarihli başka bir esâmi defterinde voynuklar mufassalan şu şekilde tesbit olunmuşlardır:

1.	Resava	vilâyeti	köylerinde:	1	lagator	42	voynuk	107	yamak
2.	Ravanica (Ravanitsa)	v.	köylerinde:	1	»	5	»	11	»
3.	Lomnica (Lomnitsa)	»	» :	1	»	29	»	59	»
4.	İzvird (Zvird)	»	» :	—	»	2	»	4	»
5.	Udol (Udol)	»	» :	1	»	56	»	124	»
6.	İjdrel (Jdrel)	»	» :	1	»	26	»	65	»
7.	Ipek	»	» :	1	»	57	»	133	»
			Yekûn	6		217		503	

Bu defterde voynuk teşkilâtını açık bir şekilde görmekteyiz. Her vilâyette mevcut voynukların başı olarak bir lagator vardır. Bunlara doğrudan doğruya tâbi yamaklar 8-10 kişiye çıkar. Muhtelif köylerde lagatorlara tâbi voynukların yamakları ise 1-3 kişi arasında değişmektedir[83].

[81] «*Subaşılar ve çeribaşılar ... sipâhî kısmındandır.*» Ö. L. Barkan, *XV. ve XVI. asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda ziraî ekonominin hukukî ve malî esasları*, I. cilt, Kanunlar, İstanbul 1945, s. 260).

[82] Buradaki Eflak kanunu eskiliği dolayısiyle de mühimdir :
«قانون افلاق : برحانه‌دن فلورى ١ غنم ٢ برى قوزيلو و برى اركك ويكرم حانه بر قاتوندر هر قاتوندن برچرکه و برباش پينير و اوچ ايب اورغان والت ايب يولار وبر قارن ياغ وبر اركك قيون ويرلر باقى رسوم رعيتدن نسنه ويرمزلر و بش أوه وينك اشر»

[83] Voynuklar üzerinde şimdiye kadar tam bir tedkik yapılmamıştır. Bulgaristan voynukları için (XVI. asırdan sonrası) bak. G. D. Galabov, *Osmano-Turski izvori za blgarskata istoria*, Sv. Kliment Ohridski Üniversitesi (Sofya) Tarih-Filoloji Fakültesi yıllığı, C. XXIX 1942/43, sayı III., yine onun, *Osmano-Turski izvori...*, Sofya Üniv. yıllığı Tarih-filoloji Fak. XXXIV, 2⅔(1938). A. Refik, *Türk idaresinde Bulgaristan*, İstanbul 1933, ve Ö. L. Barkan, mez. eser, 255-266.

Umumiyetle Sırbistan'da voynukların çok ehemmiyetli bir yer tuttukları daha sonraki defterlerden de anlaşılmaktadır. H. 922 (M. 1516) tarihli bir Alacahisar (Kruşevatz) defterine göre[84] bu bölgede bin tane *cebelu voynuk* vardı. Keza daha cenupta Küstendil (Kostandin-ili) de cebelu voynukların kesafetle bulunduğu bir bölge idi[85]. Bu cebelu voynukların fiilî muharip olduklarına şüphe yoktur[86].

Fatih devrine ait bir Vidin vilâyeti ve tâbileri defteri[87] tedkik ettiğimiz sahayı garbe doğru tamamlamaktadır. Defter, Vidin ve havalisinden başka Belgrad vilâyeti (şüphesiz bugünkü Bjelogradçik), Filoridin (Florentin) ve Bana (Aleksinac şimalinde Banja) kalelerini içine almaktadır. Son sahifedeki yekûnlara göre bu bölgede askerî kuvvetlerin mevcudu şudur: Bütün bölgede 114 sipahi timarı, 74 kale-eri, 193 müsellem ulûfeci, 56 ulûfeli martolos, 150 müsellem martolos, 231 voynugân-i günder, 34 dogancıyan. Başı noksan olan bu defterde biz hıristiyan sipahiler elinde yedi aded timar saydık. Fetihten 70-80 sene sonra bu bölgede askerî kuvvetlerin ekseriyetinin hâlâ hıristiyan kalmış olması dikkate değer, çünki hıristiyan sipahilerin azlığına mukabil voynukların ve martolosların çokluğu kayde şayandır (yedi hıristiyan timarından ikisi bu tarihte müslüman olan Balşa oğlu Hamza ve kardaşı Yakup elindedir. Hıristiyan sipahilerden biri, Alazar (الازر) «*kılavuz kâfirdir*»).

Şimdi Sırbistan'dan Arnavutluk'a dönersek, orada da bu memlekete has bazı tarihî ve sosyal ayrılıklarla beraber hemen hemen aynı durumu görürüz. Bir tesadüf eseri olarak Arşivde en eski defterler bu bölgeye aittir.

H. 835 (M. 1431-1432) tarihli Arvanid-ili defterine göre[88] bu tarihe doğru Evrenuz (Evranos) oğlu Ali Bey idaresinde merkezi Ergiri kasrı (Argyrokastro, Ginokastrë) olmak üzere bir Arvanid ili sancağı mevcuddu. Bu sancak, şu vilâyetleri (nâhiye) sınırları içine almakta idi: Ergirikasrı'dan başka Kanina, Belgrad, İskarapar (Skrapar), Pavlo Kurtik, Çartalos, Akçahisar (Kriye, Croïa) vilâyetleri. — Aynı tarihe doğru Premedi, Yuvan-ili,

84 Başv. Arşiv. tapu defterleri, no. 55.

85 Başv. Arşiv. tapu def. no. 916. Defter-i esâmi-i voynugân-i livâ-i Küstendil ve livâ-i Alacahisar, tarih H. 892.

86 bak. not 151.

87 Başv. Arşiv. Maliyeden müd. def. muv. tas. no. 18 ; başı noksan.

88 Başv. Arşiv. tapu def. no. 1 m. 141 varak, ebadı 11/29 sm. 10 uncu varaktan itibaren bir kaç varak noksandır. Mukaddemede : «صورت دفتر سنجاق اروانيدكه بحكم پادشاه . . . السلطان مرادخان ابن محمد خان . . . محرر كشت عباشرت امور بك ابن صاروجه پاشا . . . فى تاريخ سنة خمس و ثلثين و ثمانمائه» - Bu defter yakında yayınlanmış olacaktır.

Presba-ili ayrı ayrı tahrirleri yapılmış bölgeleri teşkil etmekte idi. Nisbeten küçük olan bu bölgeler bazan Ergirikasrı sancak beyine bağlanmıştır. Meselâ Premedi, H. 844 Şevvalinde (1441 Şubat-Mart) Arnavud (Arvanid) sancağı beyi Todor Muzak oğlu Yakub beye verilmişti[89]. Premedi bölgesinde Osmanlı hakimiyetinin yerleşmesi ve timar sisteminin tatbiki herhalde Yıldırım Bayezid devrine kadar iner: Premedi defterinde Yıldırım Bayezid devrine ait birçok kayıtlar vardır. Chalcocondylas'a göre[90] Osmanlılar Yıldırım Bayezid zamanında Ergirikasrı havalisindeki beyleri yerlerinden koğarak topraklarını zaptetmişlerdir. Fakat burada, H. 835 defterindeki timar kayıtlarına göre timar sistemi hakiki olarak ancak Çelebi Sultan Mehmed zamanında yerleşmiştir. Vilâyetin öbür Zenebiş vilâyeti adı da bunu teyit eden bir delil sayılabilir. Bu bölgenin senyörü olan Gin (Gjon) Zenebissi, Padişahın bir tâbii olarak 1418 de öldü[91]. Herhalde elimizdeki deftere göre burada fetihten ancak 20-25 yıl sonraki durum ile, yani, fethin ilk neticeleri ile karşı karşıya bulunuyoruz. Bu tarihte Arvanid-ili sancağında 335 timardan 56 sı hıristiyan sipahilere aitti; bu %16 bir nispet gösterir. Bu sipahilerden başka bir metrepolid ve üç peskoposa da timar verilmiştir. 335 timarın %30 u Anadolu'dan sürgün edilmiş müslüman Türklere ve kalan timarların ekserisi müslüman gulâmlara aittir. Hıristiyan timarların bölgelere göre taksimi şekli şöyledir: Belgrad vilâyetinde 17, Pavlo Kurtik vilâyetinde (bugünkü Tiran'ın cenubu) 11, Çartolos v. (Elbasan'la Berat ve Timorince arasında) 7, Akçahisar v. de 7, Iskarapar'da 5, Ergirikasrı v. de 4, Kanina'da 4, Klisura'da 3, Timorince (Tomorricë)de 2. — Bunlardan 19 timar *kadîmî* işaretini taşımaktadır. Bir kısmı da «*merhum Sultan'dan berâtı vardır*» kaydını havidir. Hıristiyanlara ait bu 60 timardan 24 tanesi 2000 akçeden aşağıdır. En küçük timar 212 akçe (Akçahisar'da Todor Bardid'in timarı), en büyük timar, Yenicekale'de 15128 akçe (üç kişinin müşterek bir timarı)

[89] Başv. Arşiv. Maliyeden müd. def. muv. tas. no. 231, Premedi defteri. «ارناود سنجغی ازرنه تودرمنلك اوغلی یعقوب بکه ویرلدی فی اواخر شوال سنه اربع واربعین و ثمانمائه در ادرنه »

[90] Chalcocondylas, Darko neşri, Budapest 1923, T. II, s. 29.

[91] Osmanlılar ilk temasa geldikleri bir memlekete ekseriya oranın o zamanki hâkiminin adını veya unvanını vermektedirler. Bu suretle Kostandin-ili, Şişman-ili (Bulgaristan), Laz-ili (Sırbistan), Kıral-ili (Bosna), Hersek-ili, Lukaç-ili (Bosna'da), Karli-ili terkipleri meydana çıkmıştır. Bu adlar, umumiyetle bize, bu memleketlerin haracgüzâr olan ilk beylerinin isimlerini ifşa etmektedir. Arnavutluk'taki bölge adları bu faraziyeyi kuvvetle destekler: Balşa-ili, nâhiyet-i Bogdan Ripe (بغدان ریه), vilâyet-i Pavlo Kurtik, nâhiyet-i Kondo Miho, Yuvan-ili. — Bu sonuncusu İskender beyin babası Yuvan'ın bölgesidir — Gin Zenebissi için bak. Gegaj, 28. Onun oğlu Hamza, sancak beyliğine kadar yükselmiştir.

dır. 2000 akçe vasatîyi teşkil ettiğine göre, büyük timarların nisbeti yüksek sayılır.

Şimdi daha dar bir sahayı, meselâ hıristiyan timarların ekseriyet teşkil ettiği Pavlo Kurtik vilâyetini ele alarak durumu daha yakından inceliyelim.

Pavlo Kurtik (پاولوكورتك) vilâyetinde mevcud 20 timardan dokuzu hıristiyanlara aittir. Müslüman timarlardan birisi Yenicekale (Bratuşeş براتوشش) kadısına, birisi dizdârına tevcih edilmiştir. Beşi «gulâm-i mîr» lere (bey-kulu), biri sipahi oğlanına, biri Ayas Hamza bey biraderine, biri Karli oğlu Ali'ye verilmiştir. Ayrıca subaşı Pavlo Kurtik oğlu İsa beyin timarını bunlara ilâve etmek gerekir. Görülüyor ki bunlardan da dokuzu bir iki batın önce herhalde müslüman değildiler. Aralarında müslüman olmuş iki tane büyük senyör oğlu, Karli (Karlo) oğlu Ali ve Pavlo Kurtik oğlu İsa bey vardır.

Subaşı İsa beye ait timar, 107 köyde 1225 haneyi (aile) ihtiva etmekte olup mikdarı 81.306 akçedir. Bunun 36 köyü Balşa vilâyetinden, ikisi Kondo Miho v. den, 18 i Gonomaymo (گونومايمو Gonoma) [92] ilindan ve ancak 26 köyü babasının tahvîlinden (از تحويل پدرش) dir. Bu son kayıt bizzat Pavlo Kurtik'in de bu 26 köyü (köylerin adları yazılıdır) timar olarak tasarruf etmiş olduğunu gösterir. *Tahvîl* istılâhı, mevcut bir timarın intikaline delâlet eder. Fakat Pavlo Kurtik vilâyeti tâbiri daha eskiden de bu bölgenin senyörü, Pavlo Kurtik olduğunu ifade eder. Onun müslüman olan ve bu bölgeye subaşı tayin edilen oğlu İsa beyin durumu çok daha üstündür. Pavlo Kurtik'in başka bir oğlu, Mustafa, aynı tarihte Belgrad vilâyetinde 9142 akçelik büyük bir timar tasarruf etmektedir. H. 912 tarihli Avlonya defterinde Mustafa'nın oğlunu (Hüseyin veled-i Kurtik Mustafa حسين ولد قرتق مصطفى) kale-eri olarak görmekteyiz [93]. İsa beyin çocukları İbrahim ve Yusuf (تيمار ابراهيم و يوسف اولاد عيسى بك ولد پاولو كورتك) Tırhala'da 42.399 akçelik bir büyük timarı müştereken tasarruf etmektedirler. Böylece bir yerli senyör ailesinin islâmlaşarak timar sistemi içinde nasıl eriyip gittiğini görmüş oluyoruz. Ancak burada kayde değer bir nokta, İsa beyin timarlarının, tahrir emini tarafından yerinde teftiş ve tahrir olunmaması, yalnız kendi «ikrariyle» yazılmasıdır. Bir istisna teşkil eden bu durum, onun da halâ bir dereceye kadar muhtar bulunduğunu gösterir zannındayız, Karli oğlu Ali'nin timarı için de aynı şey yapılmıştır.

92 Gonoma veya Yonima ailesi hakkında bak. Gegaj, 23-24.

93 Başv. Arşiv. tapu defterleri no. 34. Belgrad (Berat) mustahfazlarından.

Defterde Karli oğluna ait kayıt şudur:

«تیمار علی ولد قارلی مرحوم سلطان و سلطانمز زمانده قارلی یرمش؛ ثولمش، سلطانمز مذکور علیه ویرمش، قالان قرنداشلرنی داخی خوشنود ایدوب بلهکوره دیو بیورمش، النده سلطانمز براتی واردر».

30 köyden ibaret olan bu büyük timar «tahminen» 30.000 akçe hesab edilmiştir. Bu timar üzerinde on yıl sonra yapılmış şu kaydı görmekteyiz:

« الحالة هذه باکین وقفاروعه اولاد قارلی داده شد تحریراً فی اوایل ربیع الاول سنه ۸٤٥ بموضع نوابرده »

Görülüyor ki, bu timar sonra Karli'nin hıristiyan kalmış olan oğullarına tevcih olunmuştur. Karli'nin başka bir oğlu Muzak, daha Çelebi Mehmed zamanında Pavlo Kurtik vilâyetinde ufak bir timar tasarruf etmekte idi[94]. Fatih devrinde Altun-ili (İbalea)da bir timar sahibi olan Hamza veled-i Karli de büyük bir ihtimalle onun oğlu olmalıdır.[95]

Pavlo Kurtik vilâyetinde büyük timar sahibi hıristiyan sipahilerden biri de Dimitri Presba (دیمتری پرسبه) dır (timarı 9031 akçe)[96]. O, sonradan timarını kendi rızasiyle damadı Ozgur (اوزغور - Sguras) a devretmiştir. H. 912 tarihli Avlonya sancağı defterinde[97] bu Ozgur'un oğlu Murad bey, aynı bölgede 64.729 akçelik büyük bir timar sahibi olarak görünmektedir.

Yalnız Osmanlılara başlangıçtan itibaren itaat ve sadakat gösteren senyör aileleri değil, Araniti ailesinin de[98] timar almış olduğunu görüyoruz. Araniti'nin torunu (Ali bey bin Mahmud bey bin Aranid) H. 912 de 29.900 akçelik bir zeâmet tasarruf etmekte idi[99]. Eski senyörlerin müslüman olan torunlarının timar rejiminde umumiyetle bey sınıfında bulunmaları keyfiyetine dikkati çekeriz. Yukarıda Zenebiş (Zenebissi) oğlu Hasan beyi, Aştin oğlu Yakub beyi zikretmiştik. Bu senyör çocuklarından bir çoğu, Padişahın sarayında iç-oğlanı olarak yetiştirildikten sonra memleketlerine gönderilmekte idiler. Âsî Iskender bey bunun en meşhur misâlidir[100]. Büyük Arnavut senyörlerinden Todor

94 Arvanid sancağı defteri, 249. timar.

95 Başv. Arşiv tapu def. no. 5 m., sahife 24.

96 Arvanid sancağı defteri, 257. timar.

97 Bak. not 93, Muzakiye (Myzeke) zeâmetleri arasında.

98 İskender beyden önce isyanları ile Osmanlı devletini bir hayli oğraştırmış olan Araniti için bak. Gegaj, 48-58.

99 bak. not 93, Avlonya zeâmetleri arasında.

100 Onun hüviyetini şimdi daha eyi tanıyoruz. Bak. benim, *İskender bey*, İslam Ansiklopedisi, cüz 52.

Muzak[101], Todor Muzak oğlu Yakub bey[102], Todor Muzak oğlu Mehmed[103] ve Todor Muzak oğlu Kasım Paşa[104] gibi şahsiyetlerin atasıdır.

Arşivde tedkik ettiğimiz bu bölgeye ait H. 912 tarihli bir Avlonya sancağı defterine göre[105], bu tarihte Arnavutluk'un idarî teşkilâtı yeniden tanzim edilmiş ve Avlonya merkez olarak, Belgrad, İskarapar, Kanina, Ergirikasrı, Delvina, Tepedelen ve Premedi'yi içine alan bir Avlonya sancağı meydana getirilmiş bulunuyordu. Biz burada mukayesemizi yalnız Belgrad vilâyetinde yapacağız. Yukarıda gördüğümüz gibi, Belgrad vilâyeti (nâhiye) hıristiyan sipahilerin en kesif bulunduğu (61 timarın 17 si) bölgelerden biri idi. H. 912 defterinde ise burada 138 timardan ancak yedisi hıristiyanlar elinde kalmıştır. Fakat müslüman tımarlılar arasında Laskari oğlu Ali, Ozgur oğlu Murad bey oğlu Ali, Matranik Yusuf'un menşelerini tanıyabiliyoruz. Matranik Yusuf'un babası Pavli Matranik (پاولی مطرانك) H. 835 defterinde Belgrad'da timar tutuyordu. Timarı, H. 857 de Hoşkadem adında birisine tevcih olunduktan sonra tekrar Matranik'in oğulları Hızır ve Yusuf'a verilmişti[106].

Arvanid sancağında az miktarda voynuk da vardır. H. 835 defterine göre Belgrad vilâyetinde Geracice (كراجيجه) köyünde dört voynuk (dördü de kardeş) ve onların akrabası beş yamak, Vişani (ويشانی) köyünde bir voynuk ve oğulları ile akrabalarından mürekkep beş yamak, Visaçko (ويساچقو) köyünde bir voynuk ve üç yamağı kayıtlıdır. H. 991 (M. 1583) tarihli bir defterde Visaçko (ويسوچقه - Visoçka) voynuklarının ilga edilmiş bulunduğunu görüyoruz.[107] Ayni devirde Rumeli'nin başka taraflarında olduğu gibi Arnavutluk'ta da, bazı kalelerde veya derbend (geçit) lerde muâf ve müsellem ahali esas itibariyle "raiyyet„ sayılmakta iseler de, ekseriya askerî bir hizmet, muhafaza hizmeti görmekte idiler. Bu suretle, hıristiyan ahaliden 8 aile

101 Muzaki'ler için bak. Gegaj, 25-27.

102 1441 yılı başlarında Arnavut-ili sancak beyi olarak gördüğümüz Todor Muzak oğlu Yakup bey (bak. yukarıda not 89), 1442 de Macaristan seferinde şehit düştü. Yakub bey Murad'ın gözde komutanlarından sayılıyordu (Oruc, 53).

103 Karli livâsında bir zeâmet tasarruf etmekte idi. Başv. Arşiv. tapu def. no. 140.

104 Âşık Paşazade (Âli neşri, İstanbul 1332), S. 191.

105 bak. not 93.

106 Arvanid sancağı deft. 160. timar.

107 Tapu ve Kadastro Umum müdürlüğü (Ankara), Kuyûd-i kadîme, no. 62. Avlonya mufassal defteri: «Voynugân-i Karye-i Visoçka». Baştina sahibi voynuklardan bir kısmının bu tarihte müslüman görülmesi dikkati çekmektedir.

Ergirikasrı'da, 12 kişi Belgrad'da, 40 kişi İskarapar'da, 125 aile Akçahisar kalesinde, 48 kişi Kocacık hisarında *muâf ve müsellem* (معاف ومسلم) berâtı almışlardır. XVI. asır defterlerinde bunların durumları yeni beratlarla muhafaza ediliyorsa da, bazı değişikliklere de rastlıyoruz. Meselâ, İskarapar'dakiler evvelce yalnız cizye vergisi verirlerken, H. 912 tarihli deftere göre «*şimdiki halde harâc ve öşür ve rusûm-i ᶜorfiyyelerin bî-kusûr edâ edüp heman ᶜavârizdan muᶜâf olup İskarapar kalesine hizmet edeler deyu emrolundu*„. Fakat şimdi bunların mıktarı da bir hayli artmıştır (192 hıristiyan ailesi, 50 mücerred ve 15 müslüman aile). Kaleleri muhafaza altında bulundurmak, hiç olmazsa sadakatlerini temin etmek için muâfiyet sistemini pratik bir usul olarak kullanan Osmanlı devletinin bu siyaseti, İskarapar kalesinde nufusun toplanması ve islâmiyetin yayılması için şüphesiz bir âmil vazifesi görmüştür[108].

İskender beye karşı uzun mücadelelerden sonra itaat altına alınmış olan şimali Arnavutluk'taki durum bilhassa dikkate değer.

H.871de yazılmış olan bir Dibra(Debre)ve havalisi defterine göre[109] bu tarihte burada hala 18 tımar, hıristiyan sipahileri elinde idi (bunlardan biri papastır). Hepsi 97 tımar vardır. Ayrıca nev-müslüman işaretini taşıyan dört tımar sahibi vardır. Bu nev-müslümanlardan biri, İskender beyin en enerjik komutanlarından Mois Dibra (metinde Moysa موسه) yı tutan şahıstır[110].

Bu bölgede Voynuklar da mühim bir yekûna balig olmaktadır. Bunların, umumî âmân verildiği zaman baştinalarıyla eski durumlarını muhafaza ettiklerine dair mühim bir kayıt vardır. Bu voynukların bölge içinde dağılış şekli şudur :

Yukarı Dibra (دبری) vilâyetinde :	8	eşküncü	24	nefer
Aşağı Dibra » :	3	»	14	»
Dulgoberda (Dulgobrdo) » :	7	»	23	»
Riyeka (ریقه - Rjeka) » :	10	»	31	»
Mat (مات - Matia) » :	5	»	15	»
	33		107	

108 XVI. asır başlarında Arnavutluk'ta islâmiyet henuz az yayılmış buluyordu. H. 912 tarihli Avlonya sancağı defterinde (bak. not 93) zeâmetlere ait bir kasaba ve 82 köyde 3623 hıristiyan ailesine karşılık ancak 70 müslüman ailesi vardı. İskarapar kasabası 15 aile ile bunların içinde en yüksek rakamı taşımaktadır. Bütün Avlonya nâhiyesinde 14.304 hıristiyan aileye mukabil 1206 müslüman aile, Ergirikasrı nâhiyesinde 12.257 aileye karşı ancak 53 müslüman aile vardı.

109 Başv. Arşiv. Maliyeden müd. def. muv. tas. no. 508. Mukaddeme : « صورت دفتر اسامیٔ ولایت دبری و دلفوبرده وریقه و چرمینجه و غیرهم فی شهر شعبان‌المعظم عظم‌الله شانه‌عام احدی و سبعین و ثمانمائه الهجریه‌النبویه » .

110 « یعقوب مسلمان نو مویسه آدلو حائنی دوتادر » .

Yer adı	*Tarih*	*Defterin durumu*	*Timarların yekûnu*	*Hıristiyan timarlar*	*Voynuk*	*Eflak*	*Martolos*
Tırhala liva.	H. 859	tam	182	36	—	—	—
Tırhala liva.	H. 871	noksan	348 sipahi	20 sipahi	103 voy. 208 yam.	—	—
Nevrekop, Köprülü, Kastorya vs.	II. Murad	çok noksan	—	var	var	—	—
Yeleç, İzvecan, Üsküp, Kalkandelen vs.	H. 859	noksan	—	50	—	—	—
Kırçeva, Pirlipe	II. Murad	noksan	—	26	—	—	—
Vulçitrin liv.	H. 859	tam	170	27	—	—	—
Vulçitrin liv.	H. 882	noksan	—	21	—	—	—
Vulçitrin liv.	Fatih	noksan	—	var	—	—	—
Herseк liv.	H. 882	tam	—	var	var	107 cemaat	—
Semendire liv.	Fatih	—	—	var	var	var	—
Braniçeva	H. 872	tam	Eşkinci 91 Kale-eri 34	59 3	6 lega. 217 voy. 503 yam.	—	52
Vidin	Fatih	tam	188	7	231 voy.	—	56 ulûfeli M. 150 müsellem M.
Arvanid-ili liv.	H. 835	birkaç yaprak noksan	335	60	6 voy. 13 yam.	—	—
Dibra	H. 871	tam	97	18	23 voy. 107 nef.	—	—

Hülâsa, görülüyor ki, başka taraflarda olduğu gibi, fethi müteakip yerli Arnavut sipahileri ve senyörleri, itaat ve sadakatten başka hiç bir şart koşulmakszın Osmanlı timar ve idare kadrolarına (askerî sınıfa) alınmışlar, ve zamanla islâmiyeti kabul ederek tam manasiyle Osmanlı sipahi ve bey aileleri teşkil etmişlerdir.

Yukarıda mümkün olduğu kadar eski, yani fethe yakın zamanlara ait defterleri kullanarak Osmanlı devleti kadrolarındaki hıristiyan eyalet askerleri hakkında malûmatı bir araya topladık, bunların menşeini ve statülerini izah eden bazı tipik misalleri ve mühim kayıtları işaret ettik. Teferruatlı ve daha sarih mukayeseler için bütün bu defterlerdeki malzemenin sistemli bir şekilde tanzim ve tasnifi gerekir. Biz bu işe şimdilik ancak, en eski defterlerin ait olduğu Arnavutluk sahasında girişmiş bulunuyoruz.

Tetkik ettiğimiz eski defterlerin çoğu, ayrı ayrı gösterdiğimiz gibi karışık ve noksan olduğundan, rakamları ve nisbetleri ihtiyatla karşılamak kaydıyla vaziyet yukarıdaki cedvelde hülâsa edilmiştir.

***

Kati surette tasdik edilebilir ki, hıristiyan sipahiler, tevcih, intikal vesair timara ait yerleşmiş her türlü kaideler bakımından müslüman arkadaşlariyle ayni muâmeleye tâbi bulunmaktadırlar. Hıristiyan sipahilere ait timarların intikalinde, din ayrılığının hiç bir fark meydana getirmediği muhakkaktır. Muhtelif misâllere göre şu vaziyetleri tesbit edebiliyoruz: Bir hıristiyan sipahinin hıristiyan kalan oğulları babalarının timarına tevârüs ederler. H. 912 tarihli defterde dahi (Avlonya) timar tasarruf eden hıristiyan sipahiler görüyoruz[111]. Bir hıristiyan sipahinin timarı, müslüman olan oğluna, yahut herhangi bir müslümana geçtiği halde daha sonra umumî timar kaideleri icab ettiriyorsa, tekrar, hıristiyan bulunan öteki oğluna intikal edebilmektedir. Yahut müslüman ve hıristiyan oğullar babalarının timarını müştereken tasarruf edebilirler. Müslüman olan oğulların hiç bir halde bir rüchan hakkı görülmüyor.

Sipahi soyundan bir hıristiyana yeni bir timar tevcih edil-

111 Gerçekten bunların adedi bu tarihte artık bir kaç taneden ibarettir: *timar-i Dimo Sopotino* (Belgrad nâhiyesinde), *Timar-ı Kniska* (كنيسقه) (Kanina'da), *timar-ı Gin veled-i Andriya* (Hızır'la müşterek olarak Belgrad kalesinde), *Matranik* ve *Nika* (Belgrad kalesinde Eynebeği ile müştereken), *Giorgi* (Avlonya kalesinde).

mek gerekiyorsa, bu timarın daha önce bir müslümana ait olmasıda pekâlâ mümkündür. Meselâ Balgrad (bugün Berat) bölgesinde I. Mehmed zamanında bir metrepolid elinde bulunan bir timarın II. Murad devrinde kalenin imamına verildiğini, sonra ondan da alınarak Sultanın berâtiyle Angelos adında bir hıristiyan sipahiye tevcih edildiğini görmekteyiz[112]. Şu misal de bilhassa dikkate değer: "*Mezkûr Mehmed hissesi sancakbeyi mevkuftur deyu arzettiği sebebden İvradko* (اورادقو -Vradko) *nâm kâfire ki asılda sipâhî imiş ve hem hüdâvendigâr yoluna doğrulık gösterdiğiyçün verildi, fî evvel-i Receb sene 883*„[113]. Burada: 1 - Aslında sipahi bulunmak; 2 - Padişaha sadakat göstermiş olmak, timar tevcihi için kâfi sebeb gösterilmektedir.

Hıristiyan timarların devamlı olarak hıristiyanlara tahsisi gibi bir şey tabii bahis mevzuu olamaz. Ancak timar kaideleri mucebince babadan oğula intikal etmek suretiyle ayni bir timarın bir kaç batın ayni hıristiyan aile elinde kaldığı vakidir. Fakat ekseriya, intikaller neticesinde, mıktarda yapılması gerekli değişiklikler sebebiyle, o timarın bünyesi, köyler veya hisselerin çıkması veya yeni hisseler girmesi ile mütemadiyen değişebilir. Böylece aziller, intikaller ve yeniden tevcihler sebebiyle hıristiyan sipahilerin timarları değişmektedir. Bunlar, umumiyetle kendi vilâyetleri dahilinde kalmakla beraber bazan yeniden aldıkları bir timar başka bir sancakta olabilir. Bu suretle muayyen bir toprağa bağlı hıristiyan sipahi ailelerinden bahsetmek ancak müstesna vaziyette bulunan bazı bölgeler (Bosna) için kabildir. Timar sisteminde metrepolid, peskopos gibi hizmet sahiplerine verilen muayyen timarların devamlı olarak bu hizmete bağlanmış olduğuna dair bazı misaller de yok değildir.

Müslüman olan bir hıristiyan sipahinin hususî bir mükâfat aldığına dair açık bir misal bilmiyoruz. Yalnız şu kayıt dikkate değer :

«بو مذكور (اوستويه) مسلمان اولوب آدى آحمد قونلوب مذكور ميراشك حصه‌سى مذكوره ضم اولندى فى اواسط جمادى‌الاولى سنه ٨٧٥ در قسطنطنيه»

Fakat buradaki zammın, ihtida ile hiç bir ilgisi olmayabilir[114].

Her halde II. Bayezid zamanında dahi, umumî timar kaidelerine göre hıristiyan sipahilere timar tevcih edildiğine şâhit olmaktayız[115]. Devletin bilvasıta tedbirlerle olsun hıristiyan sipahileri islâm olmaya teşvik ettiğine dair hiç bir delil bulamadık.

Bununla beraber timarlılar muhiti içinde bu hıristiyan timar

112 Arvanid sancağı defteri, 148. timar.
113 Vulçitrin defteri (bak. not 69) S. 16.
114 H. 871 tarihli Tırhala defteri (bak. not. 40).
115 bak. not 111.

erlerinin yavaş yavaş islâmlaştıkları ve tamamiyle ortadan kalktıkları da bir vakıadır[116]. Bu, tamamiyle kendiliğinden bir sosyal hâdise olarak gerçekleşmiştir. Burada, umumiyetle Osmanlı İmparatorluğunda gayrı-müslimleri ihtidâya sevkeden psiko-sosyal âmiller hakkında Arnold'un ve M. Fuat Köprülü'nün[117] söylediklerine ilâve edilecek fazla bir şey yoktur. Eyaletlerde raiyyet kitlesinden ayrı, ekseriyeti müslüman olan timarlı sınıfının, bilhassa sefer zamanlarında ihtidalar için kuvvetle teşvik edici bir muhit teşkil ettiği muhakkaktır. Burada ayrıca işaret etmek lâzımdır ki, eski Balkan aristokrasisinin islâmlaşma-osmanlılaşmasında gulâm sisteminde ayrıca büyük bir rolü olmuştur[118]. Yukarıda gösterdiğimiz gibi, sonradan Balkanlar'da islâmiyetin en ziyade yayılmış bulunduğu bölgelerden biri haline gelen Arnavutluk'ta ilk ihtidalar timar kadrosuna girmiş olan eski hıristiyan sipahi sınıfı arasında vuku buldu.

XV. asırda hıristiyan timarlarının, umumî timar yekûnuna nisbeti, bölgesine göre % 50 (Braniçeva, H. 872) ile % 3.5 (Vidin, Fatih devri) arasında değişmektedir. Bütün bölgelerde umumî bir cereyan halinde ihtidalarla hıristiyan sipahilerin yavaş yavaş azaldığını bildiğimiz için bu nisbetin ilk fetih yıllarında daha kabarık olduğuna şüphe yoktur. Keza aynı tarihte voynukların, Rumeli'nin her tarafında yayılmış olarak büyük mıktarlara yükseldiği ve İmparatorluğun askerî teşkilâtı içerisinde mühim bir yer tuttuğu muhakkaktır. Bunlara, Martoloslar'la mühim mıktarlara yükselen diğer hıristiyan askeri gurupları (kalelerde bennâlar, demirciler, yaycılar, tüfenkciler, zenberekciler) ve nihayet muâf ve müsellem reâyayı ilâve edersek, bazı bölgelerde yerli hıristiyan kuvvetlerin bir çoğunluk teşkil ettiği muhakkaktır. Bu hali ile İmparatorluk, Rumeli'de, XVII. asra doğru gördüğümüz manzaradan çok daha başka bir manzara ve karakter arzetmektedir. Fakat, acaba, sonradan kalkan bu hıristiyan asker gruplarının her birinin menşei nedir?

[116] İslâm olan bazı timarlılar babalarının hıristiyan adını isimlerinin başında muhafaza etmişlerdir: *Matranik Yusuf*, *Kurtik Mustafa* gibi.

[117] Th. W. Arnold, *Preaching of Islam*, London 1913, ve M. Fuat Köprülü, *Les origines de l'Empire ottoman*, Paris 1935, S. 96 vd.

[118] Burada *gulâm sistemi* tâbiriyle, esaret, devşirme, rehn veya intisap suretiyle saray veya beyler hizmetine girip askeri sınıfa katılma usulünü kasdediyoruz. Bu sistemin ehemmiyeti Lybyer'in kitabında iyi belirtilmiştir: *The government of the Ottoman empire in the time of Suleiman The Magnificient*, Cambridge 1913. - Menşe meselesi için bak. M. Fuat Köprülü, *Bizans müesseselerinin Osmanlı müesseselerine tesiri..*, THİM I, s. 241-248.

Bu meseleye girmeden önce şu noktanın tesbiti gerekir ki, Osmanlılar ancak menşede askerî sıfatını haiz kimseleri kendi timar kadrolarına kabul etmişler, raiyyet, yani vergi ödemekle mükellef, çalışan tebaayı dikkatle bu kadrolardan uzak tutmuşlardır. Bazı ihtiyaçlar sebebiyle reâyaya bazı âmme hizmetleri yüklendiği zaman dahi bu yeni durum, onların menşedeki raiyyet statülerini değiştiremezdi, "*Raiyyet oğlu raiyyettir*„ prensipi İmparatorluğun daima en esasî hukuk prensiplerinden biri halinde muhafaza olunmuştur[119].

Hıristiyan timar sahipleri deftere kaydolunurken, ekseriya "*sipâhî oğlu*„, "*sipâhî neslinden*„ veya "*kadîmî sipâhî oğlu*„ şeklinde yapılan açıklamalar, bu prensip üzerindeki titizlikten ileri gelmektedir[120]. Sipahi neslinden olmadığı meydana çıkan bir timar sahibinin elinden timarının geri alındığına dair bir kayde de rastladık[121]. Timar almamış hıristiyan sipahi oğullarının defterde reâyadan ayrı yazılması dikkati çeker. Bunların sipahi oğlu oldukları hususî bir kayıtla bilhassa belirtilir[122]. Timar-eri olsun, voynuk olsun herhangi bir askerî grupa dahil olmak için askerî sınıftan gelmek[123], bir sipahi ailesiyle akrabalığı bulunmak lâzımdır[124]. Hıristiyanlar için kullanılan «kadîmî sipâhî» tâbiri, ekseriya onların fetihten önceki durumlarına bir işaret olsa gerektir. Hiç olmazsa, H. 835 tarihli Arvanid-ili defterine göre fetihten 20 - 25

119 «ابا عن جدسفره اشراربا تیاردن اولیوب صکره‌دن برطریقله تیاره دخول ادن و طوپجی و جبه‌جی اولمغله رعیتدن خلاص اولماز مادامکه حین تحریرده محرر اسملرین دفتردن احراج ایتمیه رسم رعیتلرین ویرولر» (*Kanunnâme*, Ankara DTC Fakültesi İ. Saip yazmaları no. 5120 v. 143 a.). Osmanlı siyaset - nüvisleri, İmparatorluğun sukutunu, bu prensibin terk edilmesiyle izah ederler. bak. *Koçi bey Risalesi*, A. K. Aksüt neş. İstanbul 1939, s. 31, 38, 42-46.

120 «*Timar-ı Dimitri veled-i Mihal, kadîmî sipâhî oğluymuş*» (167 no. lu defter, bak. yukarıda not 40). Yukarıda birçok timarların bu suretle işaretlendiğini göstermiştik.

121 «ماژره ادلو بر کافر کلدی اکر دستور ویررسکوز پرمدی دربندینك اوستون یانله برزخرا جسور کافر دوشورین خراج و قیون دخی آلمه‌سونلر هم دربندی بکلیین و هم اشکونه اشین دیدی ایله اولسه الته تی ویرلدی‌که کافر جمع ایلیه هم‌دربندی بکلیه وهم اشکونه اشه تحریراً فی اخر ذی‌الحجه سنه ۸٤۲ بیورت احتمان» - sonradan yapılmış şu derkenar vardır: «کرو اسنه حکم اولندی رعیت چقدی» (Başbak. Arşiv. Maliyeden müd. def. no. 231. Premedi def. s. 42).

122 Tırhala'da Luşa (لوشا) köyünde reâya arasında bir grup «*mezkûrlar sipahî oğludur*» diye ayrıca kaydedilmiştir (167 no. lu defter, 321). Agrafa vilâyetinde Balta oğlu karyesinde üç hıristiyan «*süvari oğulları*» kaydı altında yazılmıştır (167 no lu. defter, 449 a).

123 «مذکورون طوغانجیلر کمسنیه رعیت و یاق اولیب سپاهی زاده‌لر اولدقلری سببدن کندو عشرلرنه یلده بری جبیله اشکه التزام کوستروب اشکنجی قید اولدیلر» - (16 no. lı Vulçitrin defteri, v. 20 a, defter için bak. not 69).

124 «تیار کافر تمور طاش ولدواری مذکور کافر تیار یمش دکلدر اما حسملری تیار یرلر» (167 no. lu defter, 105 a).

sene sonra oğulları timar tasarruf etmekte olan «kadîmî sipâhîler» hakkında bu hükmün doğruluğundan emin olabiliriz.

Diğer taraftan hıristiyan raiyyetin timar kadrosuna girememesi mühim bir netice daha doğurmuştur: Hıristiyan sipahilerin raiyyet kitlesinden beslenmiyen adeta kapalı bir zümre teşkil etmeleri[125], islâmlaşmalar neticesinde gittikçe ortadan kalkmaiarını kolaylaştırmıştır. Hususî bazı hallerde timar verilmiş olan bazı şahısların raiyyet sınıfına çevrilmesi dikkate değer[126]. Bu gibi şahısların menşei kaydedilmemiştir. Fakat herhalde raiyyetin doğrudan doğruya sipahi olması imkânsız gibiyse de, sipahilerin bazı mühim sebeblerle raiyyete çıkarıldığı her zaman görülmüştür[127].

Bütün delillere göre hıristiyan sipahiler Osmanlı devleti tarafından hıristiyan raiyyet arasından alınmış olamazlar. Fakat her halde bunların, ortadan kaldırılmış olan devletin askerî sınıfına mensub olduklarını gösteren deliller vardır.

Türklerin, Balkanlar'da, «yalnız hükümdarları değil, devlet içinde esas rolü alan sınıfı, yani zadegânı kılıçtan geçirdikleri ve bıraktıklarını da zorla İslâmiyete soktukları» iddiası[128], çoktan bir tarafa bırakılmıştır[129].

Yerli hıristiyan sipahi sınıfının yerlerinde bırakılması, fatih devlet tarafından yalnız Bosna'da tatbik edilmiş istisnaî bir siyaset değildir. Arnavutluk'ta eski senyörlerin ve sipahi sınıfının nasıl timar kadrosu içine alınmış olduğunu yukarıda misâlleriyle gösterdik. Arnavutluk'taki hıristiyan sipahiler ise, eski defterlerde Makedonya'da, Sırbistan'da ve Tesalya'da gösterdiğimiz hıristiyan sipahilerden hiç bir suretle farklı değildiler. Şayet Bosna'da varlıklarını yirminci asra kadar sakladıkları halde öbür tarafta bu sipahiler daha XVI. asırda ortadan kalkmışlarsa, bunun sebebleri vardır.

125 Bununla beraber timarlılar katiyyen kapalı bir sınıf teşkil etmezler. Serhadlerde, savaşlarda yararlığını isbat eden menşei bellisiz garip-yigitler, gönüllüler sipahi-sınıfına alındığı gibi yedi sene askerlik dışında şeylerle meşgul olan sipahi zadeler de bu sıfatlarını gaybederlerdi. Böylece timarlılar sınıfının teşekkülünde kan değil hizmet esas olmuştur (bak. not 127).

126 Bak. not 121.

127 «يدى سنه كاسبلر سلكنه منسلك اولسه‌لر حين تحريرده دفتره رعيت يازلسه‌لر بناك و عوارضلرى آلنور رعايا اولورلر بن سپاهى ايدم سابقاً المده براتم واردر ديمك مفيد اولماز» (*Kanunnâme*, MTM, I, 310). «اول سبيدن سنجق بكلرى مسلم ايدب - (Arvanid-ili deft. 11. timar). «بونلراسپاهى كاورلر امش، تيماردن دوشمش، بوولايتك كاورلرى عاصى اولدقلرى وقت بونلر دوغرولق اتمشلر،

128 K. Kadlec, *Introduction à l'étude comparative de l'histoire du droit public des peuples slaves*, Paris 1933, s. 97.

129 Bak. C. Truhelka, Köprülüzade A. Cemal terc. THİM, I, 57 vd.

Burada b a ş t i n a mefhumundan hareket etmekle bir çok meseleler hakkında daha açık bir fikre sahip olacağımızı sanıyorum. Bosna'da Osmanlı fethinden önce *baştina*, T r u h e l k a'nın tarifine göre, hükümdarların mühim bir hizmet karşılığında bir şahsa irsî ve daimî mutlak mülk olarak vermiş oldukları bir arazi parçasıdır. Bu arazi satılabilir, terk ve ferağ edilebilirdi. Bütün angarya ve vergilerden muâftı. Baştinaya sahip olmak, asalet sıfatını tazammun ederdi[130]. Bu durumda baştina, esas itibariyle Osmanlılarda P a d i ş a h t e m l i k l e r i n d e n farklı bir şey olmayıp[131] Osmanlı arazi hukukuna yabancı bir mefhum değildi. Fakat Osmanlılarda temlikler, timar sahasını daralttığı, hazine aleyhine netice verdiği için fevkalâde hallerde verilir ve zaman zaman umumî bir gözden geçirme muamelesine tâbi tutularak bir kısmı aslına, mirî arazi haline irca edilirdi[132]. Şu halde Bosna'da mühim mıkdara balig olan baştinaların, sahiplerinin ellerinde bırakılması Osmanlı devletince eski devirlerin müesseselerine karşı hakikaten ehemmiyetli bir müsamahayı ifade eder.

H. 882 tarihli *Hersek sancağı defteri*'ndeki şu mühim kayıt dikkate değer : «بوندن اشاغی یازلان کسنه‌لر قدیمی سپاهیلردر شمدکالده پادشاهمز امریله الرنده بولنان باشته‌لریله افلاقیه عادتی اوزره یازلدلرکه افلاقیه عادتن ویررلر»

Burada baştinalar (müslüman oğulları eline geçince «ç i f t l i k») «*Hersek zamanından beru tasarruf ettikleri kendülerin yerleri*» dir. Ancak sahipleri "*âdet üzere öşür ve resimleri*„ni verirler. Bosna ve Hersek'te mülk, yani baştinalarını muhafaza eden timar sahipleri, Anadolu'da topraklarını irsî bir aile malı olarak muhafaza etmiş olan mülk - timar sahipleriyle de bir bakıma aynı durumdadırlar[133]. Bu suretle Osmanlıların, Anadolu İslâm sahasında olduğu gibi, Balkan hıristiyan memleketlerinde de kendilerinden önceki arazi hukukuna reayet ettikleri bir hakikattir[134]. Bu suretle Bosna'da kendi toprakları üzerinde

130 Aynı makale, s. 53, 57.

131 Elimizde en eski bir Osmanlı temliknâmesi, H. 749 tarihile Orhan'ın bir temlikine aittir ; bak. *Arşiv Kılavuzu*, I, İstanbul 1938, 1 no. faksimile.

132 Bak. *Bursa şer'iye sicillerine göre Fatih Sultan Mehmed'in Fermanları*, Belleten sayı 44 (1947), s. 695.

133 T r u h e l k a, irsî timarlar tesisi neticesinde Bosna'daki durumun ve baştina mefhumunun halis Osmanlı-İslâm müesseseleri üzerine tesirinden bahseder (mez. makale, s. 16 vd.). Fakat mülk-timarların Anadolu'da Osmanlılar tarafından daha önceleri tatbik edilegelmiş olduğu vakıasını unutmuş görünmektedir.

134 Şu noktada bilhassa kayde değer ki, Sırbistan ve Bosna'da köylüye mülkiyet hakkı tanımıyan ve onu üzerinde çalışmakta olduğu toprağa bağlıyan arazi hukuku (bak. K a d l e c, 105 vd. ve T r u h e l k a, 46-52), Osmanlı arazi

asırlarca varlığını korumuş olan bir hıristiyan timarlılar sınıfının devamına şâhit oluyoruz.

Sırbistan ve Makedonya sahasına geçersek, burada Osmanlı fethinden önce sipahiler Bosna'dakilerden farklı bir durumda idiler. Bosna'da toprağı baştina olarak benimseyen asillerin kudret ve nufuzu mütemadiyen arttığı halde, Sırbistan'da büyük asillerin iktidarı yeni bir memur sınıfı lehine gittikçe azaltılmıştı[135]. Sırbistan'a ve Makedonya'ya ait Osmanlı tahrir defterlerinde, Bosna'da olduğu gibi, baştinalarıyle yerlerinde bırakılan kadîmî sipahilere rastlamıyoruz. Oralarda baştinayı voynukların arazisi olarak bulacağız. Bosna'da baştinasız asil tasavvur etmek hemen hemen imkânsız olduğu halde[136] Sırbistan'da durum ayni değildir. Burada, fetihten önce sipahilerden çoğunun baştinasız olduğu, fakat buna mukabil *pronija*'lar tasarruf ettiklerini biliyoruz[137]. Duşan kanun mecellesine göre, *pronija*, satılamaz, satın alınamaz, vakfedilemezdi[138]. Bu iktâ'lar, Osmanlı timarına çok yakındır; ve çok muhtemeldir ki, Osmanlılar, Sırp sipahilerini yeni devlete sadakatten başka hiç bir şart koşmaksızın - yani bilhassa İslâmiyete girmeye mecbur bırakmadan - eski *pronija*'larında Osmanlı timarlıları olarak ibka etmiş olsunlar; yalnız, herhalde yeni tahrirlerle mevcut vaziyeti timar sistemine uydurdular. Hıristiyan sipahilere bazı bölgelerde pek cüzi timarlar verilmiş olması bunların eskiden de fakir sipahiler olduklarını gösterir. Halbuki hıristiyan senyörlerin ve senyör oğullarının büyük timarlar tasarruf ettiklerini yukarıda gördük. Mamafih burada baştina sahiplerinin voynuk, baştinasızların sipahi yapıldıkları gibi bir kaide çıkarmamalıdır. Nadir de olsa bazı hallerde bir voynukun timar-eri olduğunu görmekteyiz[139]. Böylece Sırp asillerinin umumî timar rejimi altına sokularak muhtelif sebeblerle yerlerini değiştirmeğe mecbur olmaları, onların Bosna'da olduğu gibi muayyen topraklara bağlı sipahi aileleri halinde devam etmelerini önlemiştir. Fakat Sırbistan ve Makedonya'da da baştina sahibi küçük asiller voynuk olarak varlıklarını saklamış görünmektedirler. Bu-

sistemi ile tezat halinde değildi (Osmanlı arazi hukuku hakkında şimdi bak. Ö. L. Barkan, *Osmanlı imparatorluğunda çiftci sınıflarının hukukî statüsü*, Ülkü Dergisi, sayı 49, 50, 53, 58, ve, *Türkiye'de toprak meselesinin tarihî esasları*, Ülkü, sayı 60, 63, 64; ve aynı müel. *XV. ve XVI. asırlarda Osmanlı imparatorluğunda zirai ekonominin hukuki ve mali esasları, I, Kanunlar*, İstanbul 1945).

135 Kadlec, 100-101.

136 Truhelka, 56.

137 Cadlec, 98.

138 Cadlec, 98-99.

139 «تیار تودرس و دمتری، مذکور دمتری ویتوق ایمش مذکور کویلر داغلمش جمعنه و خراجنه ملتزم اولدغیچون مذکور تودرسه مشترك قلوب ویرلمش» - (167 no. lu Tırhala defteri, 126 a).

rada baştina Bosna'dakinden farklı mahiyette olmalıdır. *Voyini*, veya *voynici*, Duşan'ın Sırp imparatorluğunda *Vlastelin* (büyük asılzadeler)in aksine siyasî ve iktisadî ehemmiyeti olmıyan adedleri pek çok küçük asilzadeler sınıfını teşkil ediyordu[140]. Kuvvetle iddia olunabilir ki, fiili muharip olarak Osmanlı ordusunda mühim bir mıktara yükselen voynuklar, eski Duşan imparatorluğunun yayılmış bulunduğu sahalarda mevcut baştina sahibi küçük asillerden gelmektedirler. Yukarıda tedkik etmiş olduğumuz sahalar vaktiyle bu imparatorluğun hududları içine girmiş yerlerdir ve Osmanlı imparatorluğunda voynuk baştinası esas itibariyle eski karakterini muhafaza etmiş görünmektedir. Osmanlı devrinde baştina adı altında birbirinden ayrı başlıca iki çeşit arazi kasd edilmektedir: 1 - Raiyyet baştinası, 2 - Askerî hizmet sahiplerine tahsis olunan baştina (voynuk baştinası, dogancı baştinası, akıncı baştinası v. s.). Raiyyet baştinasının, reaya elinde umumî mîrî arazi sistemine tâbi çift (çiftlik)lerden esas itibariyle bir farkı yoktur. Yegâne fark, bunların hıristiyanlar elinde olması ve haraca tâbi bulunmasıdır. Bu sebeble bunlara «haraclı baştina» da denmektedir[141]. Bu gibi baştinalar sonradan müslümanlar eline geçse bile sahibi harac vergisini ödemeğe mecburdu[142]. Askerî baştinalar, bu arada voynuk baştinaları ise, reaya çiftliklerinden (baştinalarından) farklıdır. Voynuk baştinası Ali Çavuş kanunnâmesinde[143] şöyle tarif olunur: «*ve bir bahşı dahi şol mezâriᶜdir ki; baştina itibarı üzere voynuk taifesine tayin olunmuştur ki, erbâb-i divân istılahında baştina, çiftlik demektir, ve ziraat ve hıraset ederler, âşar-i şerîye ve rüsûm-i örfiyyelerinden ve harâc ve ispencelerinden ve ᶜavârız-i divâniye ve cemîᶜ tekâlif-i örfiyyeden muâf ve müsellemlerdir, baştinaları kangi karye hududunda ise min baᶜad sahib-i arzın ve gayrın medhali yoktur, öşür ve rüsûmları kendülere mahsusdur.*»

Buna ilâve edilebilecek bir nokta, voynuk baştinalarının oğullar, kardeşler ve akraba elinde muhafaza olunduğudur. Baştina üzerinde, voynuklara yamak olarak, kaideten oğulları ve kardeşleri ve diğer akrabası yazılır. Ölümünde voynukluk onlardan birine verilir. Osmanlı

140 Cadlec, 97-98.

141 «*Eğer voynuklardan biri haraçlu raiyyet baştinasın tasarruf etse hem harac alına ve hem ispence alına ve hem öşür alına.*» (H. 1516 tarihli Bosna defteri kanunnâmesi, Barkan, *Kanunlar*, s. 398). — İstanbul hâslarında *Ortakcı baştinası* da hususi bir durum arzeder, bak. Barkan, mez. eser, 94.

142 Bak. H. 1022 tarihli *Ohri kanunnâmesi*, Barkan, mez. eser, s. 295.

143 Ali çavuş *Kanunu*, H. Hadzibegic neş. Glasnik zemal. Muzea i Sarajevo, II (1947), s. 158. Karş. İ. H. Uzunçarşılı, Belleten 59 (1951), s. 398.

baştinasının bu durumu, yani, 1 - Muayyen büyüklükte sınırlı toprak parçalarından ibaret bulunmaları, 2 - Bir dereceye kadar bir irsî aile toprağı olması, 3 - Vergilerden muâf tutulması, fetihten önceki Sırp baştinasının karakterlerini muhafaza ettiğini gösterir[144]. Osmanlıların fetihten önceki voynuk baştinasını muhafaza ettiğini gösteren bazı vesikalar da mevcuttur. Dibra voynukları hakkında şu kayıt[145] bu bakımdan dikkati çeker: «بو مملکته امان ورلدکده عام حکم ورلمش‌که دوتا کلدکلری باشتنه‌لری کنه بر قرار سابق اللرنده اولا دیو اول جهتدن بووجهله ازرلرینه مقرر اولدی»

Presba vilâyetine ait şu eski kayıt da voynukların ve topraklarının menşeini göstermesi bakımından mühimdir:

«وینوق: نیقولا ولد دوشیك ـ یماق: کین و میلان ودمتری. بومذکورلر قدیمی سپاهی اوغللری اولدقلری سببدن اللرنده‌که ملکلرنه باغلرنه و تارلالرنه و ینوق یازلدیلر. الواقع فی اوایل محرم سنه ۸۵۸ در ادرنه»[146].

Kaloyan vilâyetindeki şu kayıt ta dikkate değer:

«جبلو: قالو ولد مارول ـ یماق برادران مذکور یوان و کورقو و بویه و میلوش»

Bunun üzerinde şu derkenar vardır:

«محال قوچ اوغلو کرم‌الدین بك معرفتیله اللرنده‌که ملکلرنه وینوق یازلدلر، یلده برسی جبه‌لو اشرلر فی اول جمادی‌الاخر سنه ۸۵۸ در ادرنه».

Alaca-hisar (Kruşevatz) ve Küstendil (Kostandin-ili) voynuklarına ait H. 892 tarihli müstakil bir voynuk defterinde[147] her voynukun bir «baştina» (باشتنه) sı olduğunu ve bu baştinaların mahiyetini öğreniyoruz; bir fikir vermek üzere bir tanesini aynen naklediyoruz: «*Cebelu voynuk: Yuvan veled-i Olivir* (یوان ولد اولیور) *baştina: 6 tarla bir çayır, bir bostan*». Baştinalar aşağı yukarı hep bu vüsattedirler. Bazı baştinlarda fazla olarak değirmen, meyva ağaçları da vardır.

Sırp baştinasının esas itibariyle muhafaza edilmiş olması Osmanlıların umumî politikasına uygun bir vakıadır: Osmanlıların, keşişleri, metrepolitleri ve peskoposları eski yerlerinde eski imtiyazlariyle ibka ettiklerine göre,[148] o derecede şiddetle hissedilen asker ihtiyacını

144 Umumiyetle Sırbistan ve Bosna'da baştina hakkında bak. Cadlec, 98, 102-105; Truhelka, 53 vd.

145 H. 871 tarihli Dibra (Debre) defteri, bak. not 109.

146 II. Murad devrine ait Kırçeva defteri (bak. not 67) sahife 62.

147 Başv. Arşiv. tapu defterleri no. 21. Defter-i esâmi-i voynugân-i livâ-i Küstendil ve livâ-i Alacahisar.

148 «کشیشان قلباق‌قیا (Kalabaka): مذکور کشیشلروك مرحوم بایزید خوندکار زماندن بروکلان پادشاهلرك و سلطانمز براة وارکه باغلرندن و دکرمنلرندن واولرندن و طوارلرندن هر نه‌یرده ملکلری وارایسه معاف و مسلم اولوب نسنه ویرمیه‌لر جمعاً کشیشان نفرا ٤٠» (167 no. lu Tırhala def. s. 124 a).

karşılayabilecek eski askerî sınıfları muhafaza etmeleri kadar tabiî bir şey olmazdı.

Bizzat voynuklara gelince, bunların şüphesiz en mühim vasfı «askerî» olmalarıdır[149]; onlar, raiyyet değildirler; raiyyet statüsüne girmezler. Yukarıda naklettiğimiz misalde görüldüğü gibi, bazılarının *kadîmî sipâhî* olduğu bilhassa zikredilmiştir. Hatta bu sıfatları dolayısiyle bir voynuk kolayca timarlı sipahiler sınıfına intikal edebilmekte idi[150]. Aynı devirde bunların fiilî muharip olduklarına, savaştıklarına şüphe yoktur[151]. Hiç olmazsa H. 892 tarihli Küstendil ve Alacahisar voynuk defterinde ve H. 991 Avlonya defterinde[152] adları geçen cebelu voynuklar (جبه‌لویان و یونوغان) menşede böyledirler[153]. İstabl-i âmireye (اصطبل عامره) bağlanmış olan Bulgaristan voynukları, varlıklarını daha uzun zaman sakladıkları halde diğer bölgelerde voynukların azaldığını veya büsbütün ilga olunduğunu görmekteyiz. Görünüşe nazaran yaya ve müsellemler gibi bunlar da evvelâ fiilî muhariplik hizmetinden geri hizmetlere alınmışlar; sonra voynuk yamaklarının zamanında tamamlanmaması yüzünden *günder*'lerin ortadan kalkması[154], baştinaların reaya toprağı arasına karışarak kaybolması[155], merkezin tedbirleri zamanında alamaması[156] yüzünden teşkilât bozulup dağılmış, yahut bizzat hükûmet birçok yerlerde zaman zaman voynukların bu sıfatlarını kaldırarak[157] ellerindeki baştinaların gelirini hâs veya timara bağlamıştır.

Osmanlı devletinin hıristiyan timarlarda olduğu gibi, eski voynukları ibka etmekle beraber, onları da kendi bünyesinde mevcut mü-

149 «... *Yürük ve tatar ve voynuk taifeleri dahi askerîdir*» (*Sultan Süleyman Kanun*. TOEM. s. 40) ve Galabov, *Osmono Turski izvori*.., 21.

150 Bak. yukarıda not 139.

151 XVI. asırda dahi Pojega voynukları «*atları ve tonları ve gönderleri ve kalkanları ile*» uc hizmetine ve akına eşmekte idiler (bak. H. 952 tarihli *Pojega kanunu*, Barkan, mez. eser, 303). Bosna'da Brod, Nartova, Akhisar ve Sin kalelerinin muhafazası voynuklara bırakılmıştı (H. 922 tarihli *Bosna kanunnamesi*, Barkan, 395). Karşıla. Broquière, 208.

152 Küstendil ve Alacahisar voynuk defteri, bak. not 147; H. 991 tarihli Avlonya mufassal defteri, bak. not 107.

153 Buna mukabil *Kara-voynuklar* vardır (XVI. asır birinci yarısı, Galabov, 20).

154 Bak. Kanun nâme-i voynugân, Barkan mez. eser, s. 266.

155 Buna dair bir misal, bak. Galabov, 55.

156 Bak. Galabov, 58, 62.

157 H. 991 tarihli Avlonya defterinde (bak. not 107); *voynugân-i mensûh-i karye i Visoçka, Karye-i Graboçka ma'voynugân-i mensûh-i karye-i Grabova, Voynugân-i mensûh-i karye-i Pothom;* Bulgaristan'da mensûh voynuklar için bak. Galabov 59.

mâsil kadrolora göre teşkilâtlandırdığı muhakkaktır. Osmanlıların en eski askerî teşkilâtları olarak bilinen yaya ve müsellem teşkilâtı ile[158] voynuk teşkilâtı arasında benzerlik ilk bakışta göze çarpar. Öyle sanıyoruz ki, voynuk teşkilâtındaki voynuk, lagator, baştina gibi tâbirler hangi esasların Sırp devrinden intikal ettiğini, ve türkçe çeri-başı (ser-asker), gönder (gönder), yamak, eşkinci gibi ıstılahlar da Osmanlıların bu teşkilâta neler getirdiklerini göstermektedir. Esas itibariyle müsellemlerin *çiftliği*, baştinaya çok yakındır. Çiftlik üzerinde de veraset hakları geniştir. Çiftlik, müsellemin «oğullarından veyahut karındaşlarından veyahut gayrı akrabalarından kimleri kalırsa» ona intikal eder[159]. Fakat baştinaya da, müsellem çiftliğinde olduğu gibi, yamak adedini doldurmak için hariçten adam sokulmaktadır. Baştina da, çiftlikler gibi, vaktiyle ait olduğu şahsın adiyle zikrolunur[160]. Yaya ve müsellem teşkilâtında yaya-başılar; voynuklar da, çeri-başılar ve lagatorlar komutan olup timar alırlar. Onların altında bir tarafta yayalar, öbür tarafta voynuklar gelir. Gerek yaya ve müsellem, gerek voynuk teşkilâtında, daha aşağı derecede, vazifeleri aynı olan ve *yamak* adı verilen yardımcı namzedler yer alır. Bunların mıkdarı her iki tarafta da muayyendir (2-8 yamak). Her yaya, müsellem veya voynuka tâbi yamakların heyet-i umumiyesine her iki teşkilâtta *günder* (gönder) adı verilmektedir. Nihayet her iki teşkilât aynı muâmeleye tâbi olmuşlar ve evvelâ bazı geri hizmetlere tahsis olunduktan sonra ekseri bölgelerde lağvedilerek çiftlik veya baştinaları timarlara verilmiştir[161]. Voynukların H. 779 (M. 1377-1378) da Rumeli Beylerbeyi Timurtaş bey tarafından ihdas edildiği iddiası[162] ancak bir yeniden teşkilâtlandırma faaliyeti ile alâkalı olabilir.

Yukarıda hıristiyan timarlı sipahiler ve voynuklar gibi birbirinden ayrı askeri grupların menşeini izah ederken, en eski Osmanlı vesikalarından geriye doğru giderek bunların fetihten önceki zümrelerle alâkalarını göstermeğe çalıştık ve Osmanlı devletinin, bunların eski arazi ve sınıf statüsünü esas hatlarında muhafaza ettiğini işaret ettik. Şüphesiz bu suretle birçok Bizans-Slav müesseseleri Osmanlı İmparatorluğuna intikal etmiştir. Eski hıristiyan sipahilerin, yerle-

[158] Bak. Aşık Paşazade 40, 97; Neşrî-Taeschner, 45.

[159] H. 924 tarihli *Gelibolu müsellem ve piyâde kanunu*, bak. Barkan, mez. eser, 242.

[160] *Baştina-i Dimitri*, yahut *Çiftlik-i yaya Oğulbeği* gibi.

[161] Bak. not 157.

[162] Hoca Sadeddin, *Tâc üt-tevârih*, I, 94.

rinde bırakıldıktan sonra, hiç olmazsa bir takım yerleşmiş âdât ve ananâtta, eski ile birdenbire ve tamamiyle alâkalarını kesmiş olmaları ihtimal dışındadır. Rumeli'de Osmanlı tımarının daha eyi tanınması bize umumi timar sistemi içinde dışarıdan gelen bu mahalli izleri tayine yardım edecektir. Burada, bu tesir ve nüfuzu göstermek üzere yalnız timar bünyesine girmiş olan bir mahallî mahsul vergisini bahis mevzuu edeceğiz.

XVI. asır başlarına kadar çıkan bir kanunnâme kaydına göre[163], Sofya havalisinde timar sahipleri reâyadan öşür vergilerini aldıktan sonra fazladan *harman resmi* adıyle baştina başına iki kile bugday ve iki kile arpa almaktadırlar (bunun mahalli kile ile alındığı da ayrıca işaret olunmuştur). Bu vergi, müteâmil Osmanlı kanunlarına aykırı bir vergidir[164]. Bunun içindir ki, Kanuni Sultan Süleyman Belgrad seferine giderken, harp bölgesine yakın bu havali reâyasını memnun etmek düşücesiyle[165] bu vergiyi kaldırmıştır. Fakat sipahiler, sonradan ihtiyarların şehâdetiyle «*bu vilâyet küfr ü dalâlet içinde iken reâyadan âdet-i harman alınugeldiğini*» ileri sürerek bu verginin iadesine muvaffak oldular (H. 932)[166].

Biliyoruz ki, daha Çar Samuel zamanında (976-1014) Bulgar köylüsü, mahsul vergisi olarak, yılda bir ölçek bugday ve bir ölçek darı, ayrıca bir küp şarap vermekte idi. Bulgaristan, Bizans idaresine geçince bu vergiler aynen ibka edildi[167].

İşte Osmanlı devrinde, öşürden ayrı olarak gördüğümüz maktû mahsul vergisi bu vergiden başka bir şey değildir. Aynı vergiye XIX. asırda *gospodarlık* adıyle Vidin ve havalisinde rastlamaktayız. Bu tarihte köylü, çift başına muayyen miktarda (50 okka) bugday, arpa ve mahlûttan ibaret olan bu vergiyi «agalara» ödememek için 1850 tarihinde büyük bir isyan çıkarmıştı[168]. Bu suretle Kanuni Süleyman'ın teşebbüsüne ragmen kaldırılamayan bu kadîm vergi, timar bünyesine yerleşmiş ve İmparatorluğun son zamanlarına kadar varlığını saklamıştır. Burada ilâve edelim ki, Osmanlı timarının bünyesine girmiş olan

163 *Sofya kanunu* (H. 932), Barkan, mez. eser, 252.

164 Anadolu'da Şark eyaletlerinde *resm-i şahnegî* adı altında bu mahiyette eski bir vergi ekseri mahallerde kaldırılmıştır (Barkan mez. eser, resm-i şahnegî maddesi). Karş. W. Hinz, *Das Steuerwesen Ostanatoliens im 15 und 16 Jahr.*, ZDMG, Bd. 100-1, S. 181.

165 Bu havali ahalisi 1443 de ilerliyen Macar ordusiyle birleşerek isyan etmişlerdi (Halil İnalcak-Mevlut Oğuz, *Yeni bulunmuş bir Gazavât-i Sultan Murad Han*, DTCF Dergisi VII, sayı 2, s. 488).

166 Barkan, 252.

167 C. Jireçek, *Geschichte der Bulgaren*, Prag 1876, s. 410.

168 Halil İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar meselesi*, Ankara 1943, s. 45-107.

fetihten önceki zamanlara ait mahalli vergiler bundan ibaret değildir[169].

Yukarıda, Fatih devri defterlerinde rastladığımız *Martolosları* (مارتلوسان) işaret etmiştik. Bu kayıtlara göre: 1-Martolosları Tuna üzerindeki Güğercinlik, Vidin kalelerinde görmekteyiz; 2-Güğercinlik'te bunların sipahi neslinden hıristiyanlar oldukları tasrih olunuyor; 3-Bunlar, ulûfe, yani yevmiye alan martoloslarla, müsellem, yani vergilerden afvedilmiş martoloslar olarak iki grupa ayrılmaktadır; 4-Güğercinlik ulûfeli martolosları 10-15 kişilik *bölük*'ler halinde bir reis idaresinde bulunmakta ve her *bölük*, reisinin adıyle zikredilmektedir; her martolosun yevmiyesi iki akçedir. Bu martolosların akınlara katıldığı anlaşılıyor. Martolosların oğulları ve kardeşleri onlarla beraber ayrıca yazılmışlardır.

Martolos kıtalarının II. Murad tarafından tesis edildiği iddiası[170], şüphesiz martolosların menşeini izaha kâfi değildir. Yukarıdaki misallerden, bunların XV. asır ikinci yarısında hudutta, Tuna üzerindeki kalelerde hizmet gören bir askerî teşkilâta tâbi olduğu görünmektedir. Muahharan martolosların umumiyetle, hudut, kale askeri, akıncı sayılmaları[171] onların bu menşei ile münasebettar olsa gerektir. Donado da Lezze (Angiolello), Fatih Sultan Mehmed devrinde onları tıpkı akıncılar *(simili a questi aganzi)* gibi telakki etmektedir[172]. Yukarıda tedkik ettiğimiz iç-Rumeli defterlerinde martoloslara rastlamadığımız halde onlar bu bölgelerde ancak müteakip asırlarda görülmektedirler.[173]

Osmanlılar, kalelerde, ihtiyaçları olan büyük miktarda muha-

[169] Delvina'da Sopote (صپوتة) köyünde evli reaya sipahiye yılda bir kile buğday bir kile arpa verirdi (912 tarihli Avlonya defteri). Bosna'da hane başına alınan Pulaçine (پولاچنه) nakdî vergisi tadilen muhafaza olunmuştu. Bu verginin yarısını timar sahibi yarısını sancak beyi alırdı (1516 tarihli *Bosna kanunu*, Barkan, 397, 399). Gelibolu livâsında bazı Rum köylerinden alınan şıra vergisinin eski devirden kaldığı hakkında kanunnâmede şu ibâre vardır: «*Zikrolan kabakulak âdeti ve monapolya kadîmî kanunlardır*» (1519 tarihli *Gelibolu kanunu*, Barkan 236). Eski vergilerin nasıl ibka edildiği hakkında bilhassa bak. *Kıbrıs kanunu*, Barkan 349.

[170] Barbar'a göre (bak. Anhegger, *Martoloslar hakkında*, Türkiyat Mecmuası, C. VII-VIII (1940-1942), s. 285).

[171] Anhegger, mez. mak. 283 vd.

[172] Anhegger'de s. 286, 308. — 1455-1463 arasında yeniçeri ocağında hizmet etmiş olan bir Sırp, Michael Konstantinoviç, hatıratında *Martulusi*'lerden bahsile, bir kaç yüz kişiden ibaret bu askerlerin hudut muhafaza bölgelerinde nöbetcilik yaptıklarını söyler (Jireçek, *Gesch. der Bulgaren*, s. 456).

[173] Anhegger, 286 vd.

faza kuvvetlerinin yerini tutmak üzere reâyayı kullanmakta idiler. Bu usul, reâyayı muâf ve müsellem kılmak suretiyle kale muhafazasına tayin etmek şeklinde, iç-Rumeli'de ilk fetih zamanlarından beri tatbik edilmiştir. Martolosların aslen raiyyet mi, yoksa askerî mi oldukları keyfiyeti menşeleri araştırılırken bilhassa üzerinde durulması gereken bir noktadır[174]. Reâyadan olan diğer hizmet sahipleri, meselâ derbendciler gibi, defterlerde onların da bazan muâflığı işaret olunur (müsellem martoloslar). Esasen derbendci reâyanın martolos yapıldığına dair vesikalar vardır[175]. Voynuklarda olduğu gibi hususi mahiyette bir baştinanın martolos teşkilâtının bir unsuru olduğunu sanmıyoruz. Bazan baştinalı martoloslardan bahsolunuyorsa[176], burada baştinayı reâya çiftliği olarak anlamalıdır[177]. Aynı şekilde XVI. asır başlarında Bosna'da reayadan bin kişi akıncı yazılmış ve «baştinaları» her türlü vergiden muâf kılınmıştı[178]. Bununla beraber bu sınıf içinde kara martolos, müsellem martolos, ulûfeli martolos adlariyle gördüğümüz muhtelif grupların herbiri ayrı bir menşeden gelmiş olabilir. Herhalde asıl martoloslar, menşede, muâf ve müsellem reâyadan ayrı, muayyen ve müstakil bir teşkilât olmalıdırlar. Bizzat martolos adı Osmanlılara yabancı bir menşe göstermektedir. Bunu, Anhegger'in düşündüğü gibi Bizans'ta mı[179], yoksa Sırp-Macar hudut teşkilâtında mı aramak lâzım geldiği bir meseledir. Osmanlıların, ihtiyacların zoru altında bu sınıf askeri, muâf ve müsellem reâyanın ilhakı ile genişlettiği, ve bazı teşkilât hususiyetlerinin *(bölük* teşkilâtı*)* gösterdiği gibi, yeniden teşkilâtlandırmış olduğu kuvvetle iddia olunabilir. Donado da Lezze'nin Fatih Mehmed'in Karaman ve Uzun Hasan seferlerinde ordusunda 6000 hıristiyan martolos bulunduğu hakkında ifadesi mübalagalı olsa bile[180], bu devirde bunların Rumeli'deki hıristiyan askerler arasında ehemmiyetli bir yer tuttukları şüphesizdir. Macaristan fethinden sonra ise, bu memlekette bilhassa kalelerde kullanılan sırp aslından martoloslar çok mühim bir yer tutacaktır[181].

174 Bak. s. 27. Fevkalâde bir hizmet karşılığı bir martolosa timar va'dedildiğini biliyoruz (Dursun bey, TOEM ilâvesi, s. 130).

175 Bak. Anhegger, ilâveler, no. 19.

176 Anhegger, 293.

177 Bak. yukarıda not 141.

178 Bak. H. 922 tarihli *Bosna kanunnâmesi*, Barkan, mez. eser, s. 397.

179 Anhegger, 285.

180 Bak. Anhegger, ilâve. no. 3 ve s. 286. — Yukarıda, not 172 de Konstantinoviç'in verdiği miktarla karşıla.

181 Bak. Anhegger, 287 vd. — Martoloslar hakkında şu yazıyı göremedik: D. j. Popovic, *O martolosima ci turskoj vojsci*, Prilozi, c. 8 (1928), s. 213-229.

Truhelka'nın vaktiyle, muâsır Raguza vesikalarından ilham alarak Bosna için yazdığı şu satırları bugün Rumeli'nin geniş bölgelerine hiç tereddüdsüz tatbik edebiliriz. O, diyordu ki: "Bu vesikalar, Osmanlıların katiyyen yerli müesseseleri tahrip etmeyip bilâkis bu müessesâta tamamiyle tetabuk etmek suretiyle o müesseselere hatta hizmet dahi ettiklerini isbat etmektedir. Bir kere Bogomillerin, emlâklerini gaybetmek istemedikleri için kütleler halinde islâmiyeti kabul ettikleri keyfiyeti bir efsaneden ibarettir. Tarihen müsbet bir tek vakıa yoktur ki, cebrî ihtida keyfiyetini isbat edebilmiş olsun. Buna mukabil müslümanların girdikleri yerlerdeki hıristiyanları kendi dinlerinde taciz etmeden bıraktıklarının delili ise pek çoktur»[182].

Eski Osmanlı defterlerinin tedkikinden anlaşılıyor ki, hakikatte Osmanlı fethi, âdeta sistematik bir şekilde muayyen safhalardan geçerek gerçekleşirdi: Evvelâ bir haracgüzârlık devresi, bir alışma süresi teşkil eder; onun arkasından, bazan tamamiyle sulhcu vasıtalarla yerli hanedan bertaraf ediliverir; fakat eski devlete mensup unsurlar muhafaza olunur ve yapılan bir tahrirle bunlar Osmanlı nizamına intibak ettirilirdi. Bunu müteakip yeni nizam tedricen her şeye kendi kalıbını verirdi. Fakat hiç bir zaman eski nizamın birden ve toptan ilgası, Osmanlı kanun ve nizamlarının zorla tatbiki gibi bir şeye rastlanmamıştır. Denilebilir ki, Osmanlılar feth ettikleri bölgelere muhafazakâr bir siyasetle yerleşmişlerdir: Dinî müesseseler, sınıfların statüleri, idarî taksimat[183], vergiler[184], yerli âdetler[185] ve nihayet askerî zümreler esas itibariyle muhafaza olunmuşlardır. En büyük ve şümullü yeniliği timar sistemi teşkil ediyor, daha doğru bir ifade ile, Osmanlı idarî ve askerî yerleşmesi buna dayanıyordu. Fakat yukarıda temas olunduğu üzere, bu da, Balkanlar'daki arazi hukuku ve eski sipahiler sınıfının durumu ile tezat halinde olmadığı, ve eski hıristiyan sipahiler timar kadrolarına

[182] Mez. makale, türkçe terc. 57-58.

[183] Arnavutluk'ta dağlarla birbirinden ayrılmış vadi ve havzalar, *Jupe*'ler eski senyörlerin hakimiyet sahalarını tahdid etmekte idi. Bu *Jupe*'ler, Osmanlı idaresinde idari birliklerin (ekseriya subaşılık) esasını teşkil etmekte devam etti. Makedonya ve Sırbistan'da aynı durumu görmekteyiz. Osmanlılar, Macaristan'ı feth ettikleri zaman da eski idari hudutları muhafaza etmişlerdirler (H. Kun'un T. T. K. tarafından çıkarılmakta olan *Segedin sancağı defteri* mukaddemesi).

[184] Bak. yukarıda not. 169, ve Hinz, mez. makale.

[185] L. Barkan tarafından neşredilen Sancak kanunnâmelerinde Osmanlıların her yerde *âdet-i kadîme*'ye ne kadar reayetkâr bulunduklarını görmek kolaydır.

alındığı için kolayca yerleşmiş, büyük mücadelelere yol açmamıştır[186].

Hülâsa, Osmanlılar, gerek zaruretlerin tesiri altında, gerekse yeni fethedilen bölgelerde halkın itiyat ve hislerine aykırı anî değişiklerle bir muhalefet uyandırmamak için, başlangıçta, mevcut nizam üzerine sadece hâkimiyetlerinin örtüsünü atıvermekle iktifa etmişlerdir. Sonra devlet, Anadolu ve Rumeli'de âdeta devamlı olan savaşları idame etmek için büyük askerî kuvvetlere muhtaç idi. Bilhassa yüzlerce kalede asker bulundurmak icab ettiğinden, bu suretle asıl faal muharip kuvvetlerini bu geniş bölgelere dağıtıp elden çıkarmak tehlikesiyle karşılaşmış bulunuyordu. Halbuki yukarıda gözden geçirdiğimiz memleketlerde yalnız Novaberda (Novobrdo) kalesinde 10 tüfenkci yeniçeriye rastlamaktayız[187]. Bu suretle, kale muhafaza kuvvetleri arasında timarlı, ulûfeli veya sadece vergilerden muâf, muhtelif teşkilâtlara tâbi büyük miktarda hıristiyan yerli kuvvetler bulunması böyle bir zaruretin neticesidir. Nihayet devlet, haracgüzârlık devresinde Osmanlı ordusunda kendi senyörleri idaresinde yardımcı asker olarak hizmete alışmış olan hıristiyan askerleri, hususiyle hıristiyan sipahileri, şimdi yerlerinde timarlı olarak bırakmakla, mütemadi savaşlar için daima artan muharip kuvvetler ihtiyacını da karşılamış oluyordu. Osmanlı beyliğinin Anadolu'da rakiplerine karşı üstünlüğünü sağlıyan âmillerden biri bu olmalıdır.

Osmanlı devleti için, yerli askerî sınıfların ibkası, bir taraftan asker ihtiyacından ileri gelmiş ise, diğer taraftan sosyal politika bakımından da en uygun yol olarak hissedilmiş olmalıdır. Eski devletin, yahut bu devleti temsil eden hanedanın ortadan kaldırılmasıyla fâtih devlet önünde bir takım askerî, dinî zümreler kalmış oluyordu. Bunlar ya kılıçtan geçirilmeli, ya raiyyet hayatına sürülmeli[188], yahut aynı vazifelerine yeni devletin idaresi altında devam etmeli idiler. Osmanlıları ilk iki şıkka zorlıyan sebebler yoktur, veya pek nadiren zuhur etmiştir. Fakat üçüncü şıkkın tatbiki ile devlet, büyük kazançlar sağlıyor ve onları kendisine bağlıyordu. Beri taraftan bu yerli askerler, idare ve din adamları da, Garptan gelen katolik hıris-

186 Arnavutluk'ta, İtalyan devletlerinin yardım ve teşviki ve memleketin hususiyetleri sebebiyle yerli feodal beyler isyan ve mukavemet teşebbüslerinden geri kalmamışlardır. bak. H. İnalcık, *İşkender bey*, İA., cüz 52.

187 H. 859 tarihli Vılk vilâyeti defteri, bak. not 68 b.

188 Novaberda'da bir kısım «sipâhî kâfirler» H. 864 e doğru maden kuyularının suyunu çekmek için iltizama girmişlerdir (Kanunnâme-i Sultânî ber mûceb-i 'örf-i Osmânî, Paris, Bib. Nat. manus. turc 39).

tiyan kuvvetlerin istilâsı tahakkuk ederse, her şeyin zorla değiştiril eceğini, rafızî sıfatiyle takibe ve baskıya oğrayacaklarını, mevkilerini onlara terk etmek zorunda kalacaklarını pek iyi biliyorlardı.

Bunun için onlar, Osmanlı istilâsına karşı ümitsiz bir mukavemet göstermediler; sonra da ona hakikî manasında bağlandılar[188a]. Hatta bir çok unsurlar bu hâkimiyetin yerleşmesine bilfiil yardım ettiler. Fetihten sonra sipahiler olsun, keşişler ve peskoposlar olsun, zaif ve haracgüzâr bir prensin kararsız idaresi yerine şimdi kuvvetli ve merkezî bir devletin muntazam ve mazbut kadrolarında durumlarının ve ekseriya imtiyazlarının, emniyet ve garanti altına alındığını hissetmekte idiler. Devletin verdiği bu emniyet havası, onun gelecek yayılmaları için en iyi bir propaganda teşkil etmiştir.

Osmanlı padişahları, hakimiyetlerinin yayılmasına ve kökleşmesine yardım eden bu telifci siyaseti niçin terk edeceklerdi? Bilâkis onların geldikleri muhit ve anane böyle bir siyaseti temamiyle kolaylaştırmakta idi ve Osmanlılar, muhakkak devletlerinin parlak taliini, menşeden itibaren bizzat bu politikaya borçlu bulunmakta idiler.

Gerçekten devletin bu karakteri, F. Köprülü ve P. Wittek'in gösterdikleri gibi, bir taraftan bir uc (*marche*) devleti olarak doğmuş olmasına bağlı ise, öbür taraftan geniş zihniyetli bir idare ananesi getiren ulemânın nüfuz ve faaliyetine bağlıdır. Devletin kuruluş devrinde en baştaki ricalin çok defa kadılardan olması kayde şayan bir vakıadır. İslâm idare ananesinin[188b] ehl-i zimmet hakkında eski dinî müsamaha ve himaye prensipleri, Osmanlı devletinde bu sayede yerleşmiş ve İmparatorluk idaresinin temelini teşkil etmiştir. Uc devletinin gazâ ve cihâd ideolojisi, fiilen onun, âzami derecede müsamahacı, telifci bir uc cemiyetinin realist temayüllerini[189] benimsemesine mani olmamıştır. Hülâsa, bizzat Osmanlı devletinin aslî karakteri, yerli müesseselerle ve sınıflarla bir uzlaşmayı kösteklemiyor, bilâkis teşvik ediyordu[190].

188a «(le Grand Turc)est le plus obbey de ses subjectz que seigneur que je cognoisse» (B. de La Broquière, 273).

188b Bunun için bak. P. Wittek, *De la défaite d'Ankara..*, Türkçe ter. Belleten, sayı 27 (1943), s. 559-560.

189 Bak. M. F. Köprülü, *Les origines..*, s. 88 vd.

190 Eski nizamın ve sınıfların ipkası sadece incelediğimiz bölgelere mahsus bir vakıa değil, umumi bir siyasetin neticesidir. İlerde Rumeli'nin diğer bölgeleri için de böyle bir tedkik yayınlamak niyetindeyiz. Osmanlılar, Anadolu'da da aynı siyaseti, hatta daha geniş ölçüde tatbik ettiler. İlhak olunan beyliklerde, âmme hizmeti gören her türlü unsurlar, sadece beratları Osmanlı Padişahı adına değiştirilerek yerlerinde bırakılmakta idiler. Bizzat yerli hanedan mensupları, bir kargaşalık çıkaramıyacakları bölgelerde mühim vazifelere, sancak beylikleri-

Osmanlı devletinin, kendi hakimiyetini yaymaktan başka hiç bir maksada tâbi olmayan hanedan imparatorluğu karakteri burada kuvvetle tezahür etmektedir.

ne naklolunmakta idiler. Mülk timarlar, Divanî-mâlikâne sistemi, eski nizamla uzlaşmaların birer neticesidir (Bunun için bak. Ö. Barkan, *Mâlikâne-divanî sistemi*, THİM, II (1932-1939), s. 119-184) — Anadolu'da hıristiyan timar sahipleri mevcuttur. Bayburd livasında 63 tane *sipâhizâdegân-i gebrân* kaydedilmektedir (Başv. Arşiv. Tapu deft. No. 387, s. 925). H. 990 da İKütahya kalesinde dirlik tasarruf eden zimmîlerin mevcudiyeti merkeze şikâyet konusu olmuş, «*bazısın Fatih Sultan Mehmed zamanından beri babadan evlâda dirliğe mutasarrıf oldukları ve bazısın sâbık Padişahlar tarafından emirle tayin oldukları*» tahakkuk etmiş ve yerlerinde bırakılmışlardır. «*Hâlen kefereye öşür mustahak olduğuna*» dair bunların ellerinde fetvalar bulunduğunu söylemeleri artık bu devirde zihniyetin ne derecede değiştiğini göstermektedir (Bu hükmün aslı, Mühimme defteri no. 48, sahife 30, tarih 18 Recep 990).

TÜRK TARİH KURUMU
KÜTÜPHANESİ

KAYIT No. 65500

YER No. A.I/9556,b

DİL VE TARİH-COĞRAFYA FAKÜLTESİ TARAFINDAN NEŞREDİLMİŞTİR
PUBLIÉ PAR LA FACULTÉ DES LETTRES D'ANKARA

60. doğum yılı münasebetiyle

FUAD KÖPRÜLÜ ARMAĞANI

MÉLANGES FUAD KÖPRÜLÜ

Öğr. Prof. YUSUF HİKMET BAYUR'UN
TÜRK TARİH KURUMU'NA
ARMAĞANIDIR.

OSMAN YALÇIN MATBAASI
İSTANBUL — 1953

TÜRK TARİH KURUMU